

З ВЕРШИН І НИЗИН.

ЗБІРНИК ПОЕЗІЙ

Івана Франка.

Ціна 50 кр.

ЛЬВІВ 1887.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

З друкарні Товариства имени Шевченка.

під зар. К. Беднарського.

WZK 1887
L. M. BENKADA

В. 3613

З ВЕРШИН І НИЗИН.

ЗБІРНИК ПОЕЗІЙ

Івана Франка.

НАКЛАДОМ АВТОРА.

ЛЬВІВ 1887.

З друкарні Товариства ім. Шевченка,
під зарядом К. Беднарського.

WŁASNOSC
G. M. BENZADA

3 p.

Ірча М. С. ВОЗНЯКА

ЖВІДСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36917

И. 34315

Посвячу

МОЙІЙ ЛЮБІЙ ДРУЖИНІ

Ользі з Хоружинських

Ф Р А Н К О.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PHYSICS 309

Г и м н и

замісць пролога.

Вічний революціонер —
Дух, що тіло пре до бою,
Пре за поступ, щасте й волю, —
Він жиє, він ще не вмер.
Ні пошівськії тортури,
Ні арештів царських мури,
Ані війська муштровані,
Ні гармати лаштовані,
Ні шпіонів ремесло
В гріб єго ще не звело.

Він не вмер, він ще жиє!
Хоч від тисяч літ родив ся,
То аж вчора розповив ся
І о власній силі йде —
І простує ся, міцніє
І снішить туди, де дніє,
Словом сильним, мов трубою
Міліони зве з собою, —

Міліони радо йдуть,
Бо ж се голос духа чуть.

Голос духа чути скрізь:
По курних хатах мужицьких,
По варстатах робітницьких,
По місцях недолі й сліз.
І де тільки він роздасть ся,
Никнуть сльози й сум нещастя,
Сила родить ся й завзяте —
Не ридать, а здобувати
Хоч синам, сли не собі,
Кращу долю в боротьбі.

Вічний революціонер —
Дух, наука, думка, воля
Не уступить пітьмі поля,
Не дасть спутатись тепер.
Розвалилась зла руїна,
Покотила ся лявіна, —
І де в світі тая сила,
Щоб в бігу йійі спинила,
Щоб вгасила, мов огонь,
Розвидняющий ся день?...

Веснянки.

I.

Дивувалась зима,
Чом се тають сніги,
Чом леди пирсли всі
На широкій ріці?

Дивувалась зима,
Чом так слабне вона,
Де той легіт бересь,
Що теплом пронима'?

Дивувалась зима,
Як се скріпла земля
Наливаєсь теплом,
Оживає що дня?

Дивувалась зима,
Як посміли над сніг
Проклюнутись квітки
Запахуці, дрібні?

І дунула на них
 Вітром з уст ледяних ,
 І пластом почала
 Сніг метати на них.

Похилились квітки ,
 Посумніли, замклись ;
 Шуря-буря пройшла , —
 Вони знов піднялись.

І найдужше над тим
 Дивувалась зима ,
 Що на цвіт той дрібний
 В неї сили нема.

II.

Гримить ! Благодатна пора наступає ,
 Природу розкішна дрозь пронимає ,
 Жде сирагла земля плодотворної зливи
 І вітер над нею гуляє бурхливий ,
 І з заходу темная хмара летить —
 Гримить !

Гримить ! Тайна дрозь пронимає народи ,
 Мабуть благодатная хвиля надходить...

Мільйони чекають щасливої зміни, —
 Ті хмари — плідної будущини тіни,
 Що людськість, мов красна весна об-
 новить...

Гримить!

III.

Гріє сонечко!

Усміхає ся небо яснее,
 Звонить пісеньку жайвороночок,
 Затонувши десь в бездні-глубіни
 Кришталевого океану

Встань,

Встань орачу! Вже прогули вітри,
 Прокрипів мороз, вже пройшла зима!
 Любо дихає воздух леготом;
 Мов у дівчини, що з сну будить ся,
 В груди радісно бєсь здоровая,
 Мєлодая кров,
 Так і грудь землі дише-двигаєсь
 Силой чудною, живущою.

Встань, орачу, встань!

Сій в щасливий час золоте зерно!

З трепетом любви мати щирая
Обійме його,
Кровю теплою накормить його,
Оберіжливо виростить його.

Гей, брати! В кого серце чистее,
Руки сильніі, думка чесная, —
Прокидайте ся!

Встаньте, слухайте всемогущого
Поклику весни!

Сійте в головах думи вольніі,
В серцях жадобу братолюбія,
В грудях сміливість до великого
Бою за добро, щастє и волю всіх!
Сійте! на пухку, на живу рілю
Впадуть сімена мислі вашої!

IV.

І знов по зелених лугах
Почало сонце жизни роботу;
І знов по широких полях
Полились ріки людського поту.

По тихій, по чистій ріці
Знов сріблястая риба гуляє;

По голій, тісній толоці
Знов худоба худа шкандибає.

Звенить птахів співами ліс
І зазуля кує коло кладки,
Дорогою тягне ся віз —
Секвестратор в село за податки.

V.

Земле, моя всеплодющая мати,
Сили, що в твоїй движесь глибині,
Краплю, щоб в бою сильнійше стояти,
Дай і мені!

Дай мні тепла, що розширює груди,
Чистить чуте і відновлює кров,
Що до людей безграничну будить,
Чисту любов!

Дай мні огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!

VII.

Не забудь, не забудь
Юних днів, днів весни, —
Жизни путь, темну путь
Проясняють вони.

Злотих снів, тихих втіх,
Щирих сліз і любови,
Чистих поривів всіх
Не встидайсь, не губи!

Вни минуть — далі труд
В самоті і глуші,
Мозолі наростуть
На руках і душі.

Лиш хто любить, терпить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить
А добро веселить, —
Той цілий чоловік.

Тож сли всю житні путь
Чоловіком цілим

Не прийдешь тобі будь, —
Будь хоч хвилечку ним.

А в погані дні,
Болотяні дні,
Як надія пройде
І погасне чуте,

Як з великих доріг
Любви, бою за всіх
На вузкі та круті
Ти зійдеш манівці,
Зсушить серце жура,
Сколють ноги терни, —
О, тоді май життя
Вдячно ти спомяни!

О, тоді ясні сні
Оживлять твою путь...
Юних днів, днів весни
Не забудь, не забудь!

VIII.

Лице небесне прояснилось
І блеском роскоші облілось,

Надії румянцем паліе —
Мені в тюрмі аж серце мліє...

Нараз в безмірному просторі,
Парус мов на далекім морі,
Маленька хмарка виринає
І звільна, стиха надпливає.

Щось в ній мутить ся і трепече,
Немов у серце молодече
Вірве ся думка сумовита,
Тривоги хмаркою вповита.

Та лучі сонця зцілували
З лица небес ту мглу печали,
Лиш на рісницях золотистих
Дві три краплиночки зависли.

О небо, кришталеве море,
Що зацеміло в серці твоім
В тій хвили? Чи землі дрібної
Велике, непроглядне горе?...

IX.

Ще щєбече у садочку соловії
Пісню любую весноньці молодій,

Ще щибече, як від давна щибетав,
Своїм співом весну красною витав.

Та не так тепер в садочку, як було:
Вечір в маю співом все село гуло,
По вулиці дівчатонька, наче рій,
На вишеньці висвистує соловій.

Не так нині, як бувало! Вечірком
Не йдуть селом дівчатонька ходіркою,
Не виводять співаночок на весь двір
Соловієви на вишеньці в супір.

Ось з роботи перемучені спішать,
Руки й ноги мов відрубані болять, —
Не до жартів їм сердешним та пісень,
Лиш спочити б, наробивши ся весь день!

Важко якось соловію щибетать,
Важко весну, хоч як красну, зустрічать,
Голосить природи радість на весь мір,
Наче людському нещастю на докір.

А ще жаль ему й супіриць, що їх спів
По селу враз з єго свистом гомонів.

Що то жде їх?... Слюб з нелюбом,
 [рій дітий,
 Та вїдливая свекруха й муж лихий.

X.

Весно, ох довго ж на тебе чекати!
 Весно, голубко, чомуж ти не йдеш?
 Чом замість себе до вбогої хати
 Голод і холод, руїну і страти
 В гості ти шлеш?

Бач, уже май починаєсь! О маю,
 Чом-же мерцем ти приходиш на світ?
 Пусто і мертво по полю, по гаю,
 Лиш оловянії хмарі вкривають
 Весь небозвід.

Стогін іде по селищах убогих,
 Діти гуртами на задавку мруть,
 Сіна нема й стебелця в оборогах,
 Гине худібка, по долах розлогих
 Води ревуть.

„Згинем“! люд шепче. „Таж горе не саме
 Звикло ходить. Або пошесть прийде,

Або, не дай Боже, Польща настане!⁴
От як сей рік зустрічають селяне,
Весно, тебе.

XI.

Рад би я, весно, в весельшій нути,
Радісним співом витати тебе,
В твоїй красі ненаглядній втонути,
Злятись з тобою, забути себе.

Рад би я ястребом плавать в блакиті,
Травкою ніжною пнятись з землі,
Хвилею бурхать о скали розбиті,
Мушкою гратись в вечірнім теплі.

Вмерти, з життя розплисти ся на волю,
В рідній землиці спочити від сліз,
Щоб не чуть в серці пекучого болю
Людської муки не бачити скрізь!

XII.

Ой що в полі за димове!
Чи то вірли крильми бють ся?

Ні, то Доля грядки копле,
Красу садить, розум сіє,
Примовляє, приспівує:

Сходи красо до схід сонця,
Ти розуме с позаранку!
Рости красо у колесо,
Ти розуме висше мене!
Іди красо поміж люде,
Ти розуме — громадами!
Не дайсь красо тому взяти,
Хто ти хоче світ звязати;
Не дайсь красо тому в руки,
Хто тя хоче в пута вкути!
А як впадеш у неволю,
То розплинь ся слізоньками,
То засохни без розплоду!

Ти розуме, бистроуме,
Порви пута віковії,
Що скували думку людську!
Двигни з цітьми люд робучий,
Двигни з цітьми — та до мене!

Розхитай в нім ясні думи,
Розрости бажане волі,
Виплекай братерську згоду,
Поєднай велику силу,
Щоби разом, дружно стала,
Щастя, волі добувала!

XIII.

Веснянії пісні,
Веснянії сні,
Чом так безутішні,
Безвідрадні ви?

Чи для вас не має
Зелені в лісах,
Чи для вас не сьєє
Сонце в небесах?

Чи для вас весела
Квітка не цвите,
Що лиш вбогі села,
Людський біль зрите?

Ох, живі діброви,
Чудний сонця світ,

Лиш життя, любови
В людських душах ніт!

Втішно птиця лине,
Гамір, співи, крик...
Тільки бідний гине
З голоду мужик.

Цвіти серед поля
Долом и горов,
Тільки тьма й неволя
Ссе народну кров.

Краще б то для моди
Заспівати, бач,
Про красу природи,
Ніж про людський плач.

Але не для моди
Се співаю я,
То й сумна виходить
Пісенька моя.

XIV.

Думи, діти мої,
Думи, любі мої!

Львівська бібліотека
АН УРСР

№ И 36 917

З усміхнутим лицем
В тій понурій тюрмі!

Наче запах весни
Налітаєте ви,
Скорбне серце моє
Потішаєте ви!

Де жура мислі тлить,
Живе серце болить,
Де в важкій боротьбі
Духа втома вялить,

Де хитає ся ще,
Сумніває ся ще
Ум, де думка нова
Загорає ся ще, —

Там ви, думи, летіть,
Слабосилих кріпите,
В горя й сумніву змрік
Лийте радісний світ!

XV.

Весно, що за чудо ти
Твориш в мойій груді!

Чи твій поклик з мертвоти
Й серце к житні будить?
Вчора гнів мов Лазар
В горя домовині —
Що ж се за нова зоря
Мні заблисла нині?
Чудний звук мя зве кудись,
Кличе — тут то, ген то:
„Встань, прокинь ся, пробудись!
Vivere memento!“

Вітре теплий, брате мій,
Чи твоя се мова?
Чи на гірці світляній
Так шумить діброва?
Травко, чи се може ти
Втішно так шептала,
Що з під криги мертвоти
Знов на світло встала?
Чи се може шемріт твій,
Річко, срібна ленто,
Змив мій смуток і застій?
Vivere memento!

Всюди чую любий глас,
Клик життя могучий . . .
Весно, вітре, люблю вас,
Гори, ріки, тучі!
Люде, люде! я ваш брат,
Я для вас рад жити,
Серця свого кровю рад
Ваше горе змити.
А що кров не може змить,
Спалимо огнем то!
Лиш боротись значить жить --
Vivere memento!

Христос і хрест.

Серед поля край дороги
Стародавний хрест стоїть,
А на нім Христос розпятий
Висів тож від давних літ.
Та з часом прогнили гвозді,
Вітер хрест розхолітав,
І Христос, в горі розпятий,
Із хреста на землю впав.

Тут сейчас трава висока,
Що росла вокруг хреста,
Радісно в свої обнятя,
Мягко прийняла Христа.

Подорожники й фіялки,
Що пахніли з між трави,
Звились мов вінець любови
Круг Христової голови.

На живім природи лоні,
Змитий з крові, ран і сльоз,
Серед запаху і цвітів
Сумирно спочив Христос.

Но якісь побожні руки
Спочивать му не дали,
І, хрестячись, з поміж цвітів
Знов у гору підняли.

Та нових не мавши гвоздів,
Щоб прибити знов Христа,
Хоч з соломи перевеслом
Привязали до хреста.

Так побожні пересуди,
 Бачучи за наших днів,
 Як з старого древа смерти,
 Із почитаня богів,
 З диму жертв, з тьми церемоній,
 Із обмани, крові й сльоз,
 Словом, як з хреста старого
 Сходить між людей Христос,
 І як, ставши чоловіком,
 Близший, висший нам стає,
 І святим приміром своїм
 Нас до вольности веде, —
 Силують ся понад людськість
 Будь що будь піднять Христа,
 І хоч фальші перевеслом
 Привязати до хреста.

Ж у р а в л і.

I

По над стени і поле, гори й доли,
 По над діброви зжовклим листом вкриті,

По над стернища, зимним вихром биті,
 З стоном сумним, мов плач по красшій
 [доли —

По над селища бідні, непошиті
 Хатки, обдерті і пусті стодоли,
 По над люд темний, сумовитий, голий,
 Мчитесь ви в даль по мглистому бла-
 [киті.

Куди? куди? Чи в красший край, зе-
 [лений,
 Залитий світлом, зілем умаєний,
 На нитку мов нанизані мчите ви?

О ждіть! Ось в мглистій і вохкій ярузі
 З крилом підтятим брат ваш сохне в тузі!
 Возьміть мене в путь, братя! Де ви?
 [Де ви?...

II.

Післанці півночи, в далекім юзі,
 В прекраснім краю барв, богацтва, пісні
 Перекажіть про сірі, безутішні
 Мгли, що стоять на нашім видокрузі!

Перекажіть про бідність, сльози вічні,
 Про труд безсонний в болю і натузі,
 Про чорний хліб твердий, печений в
 [спузі,
 Про спів жалібний, мов вітри долішні!

Перекажіть про те, що вас прогнало
 З нещасного, хоч рідного вам краю,
 Щоб всяке щире серце й там ридало!

Но сли й там бідні схнуть, терплять,
 [ридають,
 Сли й там земля не кров їх, сльози
 [й піт,
 А хліб дає не їм, — мовчіть! мовчіть!

ЖИДІВСЬКІ МЕЛОДІЇ*)

I. Самбатіон

Гадаєте, вни побідили,
 Отті, що в безумнім гніві

*) Після звістних жидівських погромів на Україні в р. 1881. панувало між на-

Мордують жидів на Україні?
Побачим, сли будем живі!

А я вам наперед те кажу,
Як в наших се письмах стоїть:

шими жидами, особливо на Підгір'ю, велике занепокоєнє. Носились дивовижні слухи, трівожні оповісти, зловіщі пророкованя. Жидівські людові співаки склали навіть пісні о тих фактах, то гумористично висміваючи жидівську трівогу, то наслідуючи тон давніх псалмів и благуючи Єгови о поміч. Мені лучилось чути кілька таких пісень і оповідань. Особливо вразило мене сучасне припоровленє звістної мені вже давнійше казки про кипуче море Самбатіон, і пісня (жаль, що я не встиг ві записати) зложена в жидівськїм жаргоні, з повторюваною в кожній строфі апострофою до піря з розбитих жидівських перин. Отсе й були сюжети мойіх Жидівських мелодій". Се не стілько твори моєї фантазії і вираз мойіх поглядів на жидівську справу, скілько памятка, рефлекс духового настрою підгірських жидів, викликаного противжидівським рухом українського люду.

Завчасно побідой хвалять ся,
Жиє бо ще цар наш Давид!

Ви чули, жидів много тисяч
Іде на всі кінці землі?
Вони йдуть шукати Давида
Край моря, в дворі, на скалі.

Там з божої волі жиє він,
Щоб племя своє боронить:
Він вчує про нинішні кривди,
І страшно ті кривди пімстить.

Вже раз з свого замку край моря
Зстунав він жидів ратувать;
Коли го й тепер ублагають,
Він певно явить ся опять.

Но трудно се, дуже се трудно!
У краю далекому десь
Є море страшенне, кипуче,
Самбатіон море те звесь.

Лиш раз оден доси те море
В далекій, незнаній землі,

Шукаючи в поміч Давида,
Побожні жиди перейшли.

Ви знаєте дивну ту повість?
Раз цар був безбожний, хотів
У своєму царстві живучих
Усіх повбивати жидів.

І вислали своїх рабів
Жиди до царя і рекли:
Не тікай нас, царю! Жие ще
І наш цар Давид на землі.

А цар розсміяв ся безбожний:
Ідїть се дурному скажіть!
Умер і зотлів цар Давид ваш,
Як раз тому тисяча літ.

А впрочім беру вас за слово:
Ідїть, і нехай ся явить
До мене на учту велику
За сорок день цар ваш Давид.

А як не явить ся до мене
Давид на означений день,

То всіх вас жидів в моім царстві
Без милости виріжу в пень.

І далі говорить та повість,
Як з трудом великим зайшли
Жиди над кипучеє море
В далекій, незнаній землі.

А море реве і клекоче
І парою в небо бухтить,
За морем тим в замку великім
Невмерший живе цар Давид.

І впали жиди ті на землю,
Молились три ночі й три дні.
Стогнали і плакали тяжко,
Аж поки слізки підпили.

А сльози їх в море влили ся
І в кригу стялись ледову,
А хвилі кипучі на кризі
На той бік несуть жидову...

Минуло днів тридцять і девять,
Послів як нема, так нема,

Жидам вже погасла надія ,
Лишилась тривога німа.

На славную учту зібрались
З цілого пів світа царі ,
І шумно, і говірно й гучно
У царськім високім дворі.

А оддалік в тюрмах і мурах
Пильнують жидів сторожі ,
Кати похожають товпами
І острять мечі та ножі.

Ось учта в дворі почала ся.
Як гучно музика гримить!...
А плачуть жиди і ридають :
Не йде наш цар, наш Давид!

Пів учти скінчилось, пів п'яні напились
Вельможні гості в дворі ;
Кати похожають, в руках їх іграють
Блискучі ножі й топорі.

Вже учта скінчилась ; цар п'яний
Жидів мордувати велить, —

Втім чути : гримить, наближаєсь . . .
Ах, йіде наш цар, наш Давид!

У чорній, замкнутій кареті,
І коней вороних шість пар,
Без слуг, без погоничів йіде
Жидів невмираючий цар.

Стає, — відчиняєсь карета,
Дід з неї, зігнутий до-в-пів
І сивий як голуб, тремтячою
Ногою ступає долів.

Ступає тремтячою ногою,
От-от дотикає землі,
Но диво, земля подає ся,
Немов полотно на воді!

Все низше, все глубше!.. Вже двір весь,
І місто, і царство ціле
Хитаєсь, хвилює, і звільна
Все низше, все глубше тоне.

Злякались царі і благають
Давида : вертай, не ступай

Ще другою ногою на землю,
Бо згинемо ми і весь край!

Дідусь усміхнув ся і каже:
На учту просив ти мене!
Не хочеш — вертаю, но царю,
Не тикай же племя моє!

Ти бачиш, весь двір і весь край твій
Не в силі мене удержать;
Тож знай, уся власть твоя — ніщо,
Щоб племя моє звоювать!

А що не прийняв ти до учти
Мене, то прийде такий час,
Коли моє племя засяде
До царської учти між вас!

Оттак наші книги говорять,
І правду говорять святу;
Жиє цар Давид наш і бачить
Усі наші кривди й біду.

Нещасне село те і місто,
Де в муках, в пониженю жид —

І горе землі тій, як стане на неї
Обома ногами Давид!

II. Піре

Розвіяне злими товпами,
Мов снігу платки з над руїн,
Летиш ти до хмари з вітрами,
О піре з жидівських перин!

Мов сніг ти летиш аж до хмари,
Вкриваєш поля мов килим,
О свідку великої кари,
О піре з жидівських перин!

Знать бачити горя не хочеш,
Що ми ту в тій хвили тершим,
Сніжними крильцями тріпочеш,
О піре з жидівських перин!

Як грубі мужицькїі руки
Рвуть наше добро без причин
І нам задають люті муки —
О піре з жидівських перин!

Як наші хаті розкидають
Аж геть до послідніх делин,
Як наші шинки розбивають —
О піре з жидівських перин!

Весь город від краю до краю —
Руїна одна, плач один!
Гляди ж на тих варварів зграю,
О піре з жидівських перин!

Гляди, що ту нашої страти,
Що наших ту впаде слезин, —
Щоб Богу се все розказати,
О піре з жидівських перин!

Най наші всі зважить тершіня,
До нашого горя долини
Най шле нам потіхи проміня,
О піре з жидівських перин!

Най тямить, що люд ми ізбранный,
Єго найукоханий син,
Годований зернами манни, —
О піре з жидівських перин!

Най дасть нам народ сей посісти,
 Най дасть нам помститись над ним —
 Неси, о неси му ті вісти,
 О піре з жидівськихъ перин!

Молодому другови.

Чом головку ти схилив до долу,
 Спер на ручку скрань ту мармурову,
 А очима в дали десь блукаєш,
 Наче в дали доленьки шукаєш?
 Що завис на тобі сутінь суму?
 Що задумавсь, молоденький друже?
 Ой не думай, хлопчино, ту думу,
 Бо та дума зрадлива дуже!

З разу сьєє, мов сонце весною,
 Наливає світ увесь красою
 І чарує твоє серце й очи,
 Наче любка у весільнім строю,
 Наче зірка моргає з дна ночи,
 Наче пчїлка мід з цвіток громадить;
 Но як того меду покоштуєш,

Жар незнаний в серденьку почувеш,
І тоді вона тя, друже, зрадить!

Сонця блиски на дрібки розщипле,
Зорі в бездну темную розсипле,
В цвітів барві вкаже страсть кипучу,
В птахів піснях вкаже зойк розпуки,
У погоді вкаже скриту тучу,
У роскоши вкаже скриті муки,
В кожній перлі на красавиць шні
Вкаже зілі нещасливих сльози,
І твої всі втіхи молодії
Мов мороз нещадний поморозить.

Ох, і збідне щічка та румяна,
А чоло, що добра доля з рана
Цілувала, стратить блиск слоновий
І пооресь зморщинами живо,
А твій взір свободний, лазуровий
Потемніє — самому на диво.
Бо важка, колюча нуть розуму,
Кожний крок щемить у серці, друже!
Ей, не думай хлопчино ту думу,
Бо та дума зрадлива дуже!

Пісня і праця.

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця відродо в дні горя і сліз,
З хати вітця як єдинеє віно
К тобі любов у жите я приніс.

Тямлю як цині: малим ще хлопчиною
В мамині пісні заслухувавсь я;
Пісні ті стали красою єдиною
Бідного мого, тяжкого жита.

Мамо, голубко! — було налягаю, —
Ще про Ганусю, Шумильця, Вінки! —
„Ні, синку, годі! Покіль я співаю,
Праця чекає моєі руки.“

Мамо, голубко! Зарана в могилі
Праця й недуга зложили тебе,
Пісня-ж твоя в невмираючій силі
В мойому серці ясніє, живе.

Ох, і пераз тая пісня сумненька
В хвилях великих невгодин жита

Тихий привіт мені слала, мов ненька,
Сил додала до важкого путя.

„Синку, кріпи ся! вона мні твердила, —
Адже-ж не паном родив ся ти чей!
Праця, що в гріб мене вчасно вложила,
Та лиш тебе доведе до людей.“

Правда, матусю! Спасибі за раду!
Я єї правди нераз досвідив.
Праця дала до життя мні принаду,
Ціль дала, щоб в манівцях не зблудив.

Праця ввела мене в тайники темні,
Відки пісень бє чарівна пора,
Нею дива прояснили ся земні,
Загадка пужди людської стара.

Пісня і праця — великі дві сили!
Йім я до скону бажаю служити;
Череп розбитий — як ляжу в могилі,
Ними лиш зможу й для правнуків жити.

ДУМИ ПРОЛЕТАРІЯ.

I. На суді.

Судіть мене, судді мої,
Без милости фальшивої!
Не надійтесь, що верну я
З дороги „нечестивої“,
Не надійтесь, що голову
Пред вами смирно схилю я,
Що в добрість вашу вірити
Буду одну хоч хвилю я.

Судіть мене без боязни, —
Таж сильні ви, то знаєте!
Судіть без встиду, таж ви встид
На привязи тримаєте;
Судіть, як каже право вам,
Судіть острійше, тяжше ще, —
Таж ви і право, то одно
В одній машині колісце.

Одно лишень, прошу я вас,
Скажіть виразно й сміло ви:

Яка вина моя і тих,
Що враз зо мною йдуть і йшли?
Скажіть виразно: Люде ті,
Се зрадники! Вони хотять
Перетворить, перевернуть,
Звалити наш суспільний лад!

Тай ще скажіть, за що хотять
Перетворити лад цілий?
За те, що паном в нім богач,
А гнесь слугою люд німий,
За те, що чесна праця в нім
Придавлена, понижена,
Хоч весь той ваш суспільний лад
Піддержує й живить вопа.

За те, що дармойідство ту
З робучих рук ссе кров і піт,
За те, що ту з катедр, амбон
Лєсь темнота, не ясний світ,
За те, що лєсь мільйонів кров
По прихоти панів, царів;
За те, що люде людям ту
Кати, боги, раби гірш пєів.

А ще скажіте, як сей лад
Перевернути хочем ми ?
Не збуєю, не силою
Огню, заліза і війни,
А правдою і працею
І наукою. А як війна
Кровава понадобить ся,
Не наша буде в тім вина.

Та ще скажіть, що ви й самі
Не відмовляєте нам то,
Що правду ми говоримо,
Що прямо, чесно ми йдемо
За правдою. Все те скажіть,
Судді мої, по щирости,
Тоді в імя сего ладу
Судіть мене без милости!

II. Милосердним.

Нехай і так, що мов черв'як
Затоптаний в багно життя,
Оскорблений, унижений,
З гнівом в душі згибаю я;

Нехай і так, що в старця мов,
Похилий мій, нуждений вид,
Но все ж ваш дар непрошений
Глибоко душу мні раниць.

Нехай і так, що добрі ви
І чесні ви, і щирі ви,
Що з милосердя даєте
Старцеві милостині ви;
Но милостині вашої
Я не благав, я не просив, —
За щож ви дар мні тичете,
Щоб руку мні наскрізь палив?

І хтож вам право дав таке,
Щоб милувались ви сейчас
Над кождим, у кого лице
Не так щасливе, як у вас,
В кого уста безкровні,
Погає в очах веселий жар,
І одіж драна голосно
Говорить: бач, се пролетар!

Хто знає може драний той,
Блідий, нуждений пролетар
Не хоче милости, вважа'
Пощочиною всякий дар?
Хто знає, може слова лиш
Прихильного від вас він жде,
А може найвдячнійший вам
За ваше мовчанє буде?

А може дар той, за котрий
Вас ваша совість похвалить,
Його важким униженєм,
Мов п'ясть, до долу повалить?
А може за той дар, що в вас
Із милостивих рук плине,
Він милість вашу дешеvu,
І руки ваші проклинє?...

III. Semper idem!

Против рожна перти,
Против хвиль плісті,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести!

Правда против сили!
Боем против зла!
Між народ похилий
Вольности слова!

З світочем науки
Против брехні й тьми —
Гей, робучі руки,
Світліі уми!

Ще те не вродилось
Острее зелізо,
Щоб ним правду й волю
Самодур зарізав!

Ще той не вродив ся
Жар, щоб в нім згоріло
Вічне діло духа,
Не лиш утле тіло!

І д е а л і с т и .

Під пнем перегнилим в болоті гнилому
Вертять ся, клублять ся дрібні червяки :

І вродились, вирости й гинуть у ньому,
А другі їх тілом живуть залюбки.

І снить ся їм бідним у пітьмі кро-
[мішній:
Десь сонце горить у всім чарі весни,
А въ сонця проміню, у радості вічній
Гуляють і золотом сьяють вони.

Ті сні свої черви складали в системи
З заключенем: так є найліпше, як є;
Читали промови, співали поеми
Про гарне, щасливе в болоті жите.

Втім люде той пень відвалили й поперли,
І дійснее сонце вказалось з за мгли:
На сонце те глипнули черви й померли,
І мручи, убійчее світло кляли.

Всюди нівечить ся правда.

Всюди нівечить ся правда,
Всюди панує брехня,
В ваших лиш серцях, о братя,
Най не постане вона!

Там ви для правди святої
Сильний збудуйте опліт,
Там ви огонь негасимий
Чесної мислі паліть!

Твердша від стали твердої,
Сто раз тривкійша ніж мур —
Щирих, м'яких серць твердиня
Супроти громів і бур.

Там з поколінь в покоління
Правда простоїть ціла,
Поки не зломить ся лютий
Вал лицемірства і зла.

І мов те древо весною,
З верху безлисте, мертве,
В бурі, морози пускає
Вічно коріне нове;

І мов нора та підземна
Трище ключем з під скали, —
Трисне з під зла й пересудів
Правда жива на землі.

Б е р к у т.

I.

З укритого гнізда
В скалистій десь щілині
З тяжким він розмахом
Рванувсь під хмари сині, —
З таємних мов жерел
Гнівлива думка рве ся,
Облетить світ, і аж
О неба звід опре ся,
І бе важким крилом,
Де лиш сягнути зможе,
І зве: Де правда та?
Де ти, великий Боже?
Всі зорі збігла я,
Атоми всі в природі
Перешукала скрізь,
Тебе ж спіткати годі.

II.

В блакиті він завис
Недвижний, розпростертий,

Мов над житем грізний,
Невпинний образ смерти.
Здаєсь, що до небес
Він гвоздями прибитий,
Но чуєш, що він гнеть
В низ вержесь — кров пролити.
Ти чуєш се, і жах
Тебе проходить зимний:
Таж над тобою тож
Завис беркут нестримний!
Він не хибне тебе,
Хоч як високо висить!
Чи много то ще хвиль
Тобі гуляти лишить?..

III.

Ось рушив він. Пливе
Без маху крил в блакиті,
Мов човник Долі тче
Днів наших пасма скриті.
Спокійно колесить,
Знижаєсь, знов зриваєсь,
За хмару криє ся,

В лазурі розпливаєсь.
Лиш острій крик его
Вістить, що він голодний!
Так в час тиші нераз
Прорве ся стон народний.
І зацемить в душах
Вельможних біль таємний,
Мов землетрясеня
Віщун, той грім підземний.

IV.

Я не люблю тебе,
Ненавиджу, беркуте!
За те, що в груди ти
Ховаєш серце люте,
За те, що кров ти п'єш,
На низьких і слабих
З погордою глядиш,
Хоч сам живеш із них;
За те, що так тебе
Боїть ся слабша твар;
Ненавиджу тебе

За теє, що ти цар!
І ось блищить мій кріє,
Ціль добра, вистріл певен,
І вбійчєє ядро
Під хмари понесе він.
І замісь нести смерть
З гори на земне ложе,
Ти сам спіткаєш смерть
Під хмарами, небоже.
І не як божий суд,
Але як труп бездушний
Ти внадеш, судови
Тих моїх куль послушний.
І не послідній ти!
Нас є стрільців сто сот:
І все, що звєсь беркут,
Полоще кровію рот,
Вивисшуєсь над мир,
Тривогу й пострах сіє,
Те кулі не уїде,
Як слухний час насніє.
А труп бездушний ми
Без жалю, без промови

Ногою копнемо,
Й підемо дальш на лови.

С у п о к і й.

Супокій — святеє діло
В супокійній часи,
Но сли в час війни та бою
Ти зовеш до супокою, —
Зрадник або трус еси.

Бо коли народи в згоді
Враз працюють, щоб природі
Вирвать тайну не одну,
В тьму житя влить світла досить, —
Горе тому, хто підносить
Самовільную війну.

Но коли в робучу пору
В нашу хату і комору
Закрадаєсь лиходій,
Щоб здобуток наш розкрасти,
Ще й на нас кайдани вкласти, —
Чи й тоді святий спокій?..

Л я х а м.

І ми братали ся з Ляхами.

Т. Шевченко.

І що ж, що ми з вами братались?
Все таки ми в дурнях остались.
Було колись волі доволі
Для нас і для вас на Україні,
І хліба доволі на полі,
Лиш жити б та бути до нині.
Та біс підкусив вас „брататись“,
Братерство ж навпак повернути:
Над братом панами остатись,
В ярмо єго шию пригнути.
І що ти братерства ціною
Загарбав у нас те, що наше, —
Сусіди обох нас з тобою
І тиснуть і днуть, брате Ляше.

Та мало для тебе науки!
Як власти лиш крихту у руки
Дістав ти з німецької ласки,

Як крихта нам впалась свободи, —
Для нас тобі жаль тої частки,
Нас ти снеш і кличеш — до згоди!
— Братаймося! — кричиш, і над нами
Знов панство нове закладаєш,
Немов під братерства словами
Братерського серця не маєш.

Братаймо ся, Ляше, но щиро,
Громадою, ділом і миром,
Братаймося, як з рівними рівні,
А не як пани і піддані!
Користі най вяжуть нас спільні,
А не пересуди погані.
І кожний на своєму полі
Для себе і жиймо й працюймо
Для власного щастя і долі!
Ратуймося в біді, но тямуймо
Докладно слова ті хороші:
Брат братом, а бриндзя за гроші.

С о н е т и.

I.

Сонети, се раби. У форми пута
 Свобідна думка в них тремтить закута,
 Примірена, як міряють рекрута,
 І в уніформ так як рекрут упхнута.

Сонети, се пани В них мисль від роду
 Приглушено для форм; вони вигоду,
 Пожиток кинуть, щоб ловити моду;
 Се гарний цвіт, що не приносить плоду.

Раби й пани! Екстреми ся стрічають.
 Несмілі ще йїх погляди, йїх речі,
 Бо своїї сили ще раби не знають.

„Простуй ся! В ряд!“ Хлоп в хлопа,
 [плечі в плечі
 Стають, всі свідомі одної мети,
 Живі, грізні, огромні сонети...

II.

Осінний вітре, що могутим стоном
 Над лісом стогнеш, мов над сином мати,

Що хмари люто гониш небосклоном,
Мов хочеш зиму, смерть і сон прогнати,

Що у щілинах диким виєш тоном
І рвеш солому із сільської хати,
Зівяле листе гоном-перегопом
По полю котиш — вітре мій крилатий!

Я довго, пильно слухав стону твого
І знаю, чом ти стогнеш так і плачеш:
Тобі жаль сили, житні, дня літнього.

О вітре, брате! Як мене побачиш
Старим, зівялим, чи й тоді заплачеш,
Чи грізно слід бутя завієш мого?...

III.

Тихенько річка котить хвилі чисті,
Так тихо, що в ній чуєш як тріпочесь
Сверщок, що впутавсь у зівялім листі,—
Що і самому розлистись в ній хочесь.

Тихенько зорі моргають іскристі,
Зірниці промінь мов дитя хлюпочесь

В хрустальних водах; голії, безлисті
Нависли лози — їм заснути хочесь.

На дні перловім щука спить спокійно,
Ліниво зіви шевелить кроваві,
І рак з нори виповзує повільно.

І в серці людським зорі золотаві
Михтять, но й щука люта дрімає,
І задрієть острі щипці наставляє.

IV.

Паде до долу листе з деревини,
Паде невпинно, чуто, сумовито,
Мов сльози мами, що на гріб дитини
Прийшла і плаче, шепчучи молитов.

Осики лист кровавий із глини
Паде, немов ножем його пробито;
Жалібно жовте листе березини
Здаєть ся шепче: Літо, де ти, літо!

Лиш дуб могучий, жолудьми багатий,
Спокійно в темну, зимну даль глядить, —
Таж він не дармо тепле літо втратив!

Най вяне листє, най метіль гудить,
Се сил єго не зможе підірвати,
А плід єго приймєсь і буде жить.

V.

Вам страшно тої огняної хвилі,
Коли з мільйонів серць, мов божий грім,
Прикрита правда бухне, і застилі
Шкарлуці світа розірве на нім?

Ви боїтєсь, щоби кроваві хвилі
Не потекли і не підмили дім
Блискучої освіти, не змулили
Швидкого поступу думок зовсім?

Не бійте ся! В кровавих хвиль навалі
Не згине думка, правда і добро,
Но красше, ширше розіве ся далі.

VII.

Як те залізо з силою чудною,
Що другеє залізо тягне к собі
І магнетизмом звесь, не в супокою
Зціпляєсь, але в ненастанній пробі, —

А як єго безділе вкриє ржою,
Під ржою й сила гине, мов у гробі, —
От так і серце, що грижі стрілою
Прошиблене, само зйідаєсь в собі.

Лиш праця ржу зотре, що грудь зйідає,
Чутє живе, неткнуте заховає,
Непросихаючу нору живить.

Лиш в праці мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким як є створила,
Лиш в праці варто і для праці жить.

VIII.

Смішний сей світ! Смішнійший ще поет,
Що все в нім хоче серіозно брати,

Що в тій погоні до незвістних мет
Розумну думку рад би відшукати.

Смішний сей світ ! В нім правом дикий
[гнет,
А чесна праця в перегнیلі шмати
Вкриваєсь, а коб мала лиш відмет
З страв дармойідів, щоб живіт захвати,

То мала б доста для потреби свої !
Смішний сей світ ! Неробів горсть мала
Себе вважає світом, паном всьої

Землі і цілю всього, що на світі !
Смішний поет, що хтів би окрім зла
В тім світі правди й розуму глядіти.

ІХ. Сикстинська Мадонна.

Хто смів сказать, що не богиня ти ?
Де той безбожник, що без серця дрожі
В твоє лице небесне глянуть може,
Не ткнутий блеском твої краси ?

Так, ти богиня! Мати, райська роже,
 О глянь не мене з свої висоти!
 Бач, я, що в небесах не міг найти
 Богів — перед тобою клонюсь тоже.

О Бозі, духах мож ся сумнівати,
 І небо й пекло казкою вважати,
 Но ти й краса твоя — не казка, ні!

І час прийде, коли весь світ покине
 Богів і духів, лиш тебе, богине,
 Чтить буде вічно — ту, на полотні.

X.

Ось спить дитя, невинний ангел чистий—
 Смієсь у сні, — се ангел з ним іграє...
 Силакне у сні — се ангел в облак
 [мглистий
 Розлившись ся, манить його й щезає.

І сон отсей нестертий, віковистий
 В душі его по собі слід лишає;

З дитячих снів той ангел промінистий
Раз в раз бажання, тугу в нім збуджає.

Рвесь молодець від батька і від мами
Чогось шукати десь в чужій чужині,
А ангел з дали кличе: Д' міні! Д' міні!

Любви, надії він спішить стежками,
Там плід здобуде, ту лиш квіти звялі,
А ангел з дали кличе: Далі! Далі!

XI. Пісня будучини.

Знов час прийде, коли з погорди шилу
Ти отрясеш ся й ясною звіздою
Засьяєш людям, і підуть з тобою,
Серця твою почують давню силу.

Знов час прийде, до найтяжшого бою,
Посліднього, за правду й волю милу
Ти поведеш народи, і прогнилу
Стару будову розвалиш собою.

І над обновленим, щасливим світом,
Над збратаними, чистими людьми
Ти зацвитеш новим, пречудним цвітом.

Прийде той час! Істотою цілою
Ми чуєм хід его по за собою,
Но доживем его не ми... не ми!

XII.

Досить, досить слова до слів складати,
Під формою блискучою, гладкою,
Мов хробака під гарною лускою
Пекучий біль і сльози укривати!

Лікар іде! Не час тепер ховати
Поганих струнів. Смілою рукою
Розкрить їх треба, мимо встиду й болю
Всю гниль нещадно з тіла виривати.

Час показать, що людськість мужем стала,
Дитинячих іграшок відреклась,
Своє важке призначенє пізнала.

Що снігова метіль вже унялась,
Безцільних поривів пора пропала,
Розумних діл пора розпочалась.

В Н О Ч И

Місяцю, князю!
Нічкою темною
Тихо пливеш ти
Стежкой таємною.
Ніжно хлюпочеть ся
Воздушне море,
Так в нім і хочеть ся
Змить з серця горе.

Місяцю, князю,
Ти чарівниченьку!
Смуток на твоєму
Ясному личеньку.
Із небозвідної
Стежки погідної
Важко глядять тобі
В море бездонне,
В людськості бідної
Горе безсонне.

Місяцю, князю!
В пітьмі будущего

Знать ти шукаєш
Зіля цілющого,
Зіля, що лиш цвигте
З за райських меж...
Ох, і колиж ти те
Зіле найдеш?...

К а м е н я р і.

Я бачив дивний сон.
Немов передомною
Безмірна, а пуста
І дика площина,
А я, прикований
Ланцом залізним стою
Під височенною
Гранітною скалою,
А далі тисячі
Таких самих, як я.

У кожного чоло
Жигте і жаль порили,
І в оці кожного

Горить любови жар,
А руки в кожного
Ланци мов гадь обвили,
А плечі кожного
До долу ся схилили,
Бо давить всіх оден
Страшний якийсь тягар.

У кожного в руках
Тяжкий зелізний молот,
І голос сильний нам
З гори мов грім гримить:
Лупайте сю скалу!
Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносить
І труд і спрагу й голод,
Бо вам призначено
Скалу сесю розбить.

І всі ми як оден
Підняли в гóру руки
І тисяч молотів
О камінь загуло.

І в тисячні боки
Розприскали ся штуки
Та відривки скали ;
Ми з силою розпуки
Раз по раз гримали
О камяне чоло.

Мов водопаду рев ,
Мов битви гук кровавий ,
Так наші молоти
Гриміли раз у раз ,
І пядь за пядею
Ми місця здобували. —
Хоч не одного там
Калічили ті скали , —
Ми далі йшли. Ніщо
Не спинювало нас.

І кожний з нас то знав ,
Що слави нам не буде
Ні пам'яті в людей
За сей кровавий труд ,
Що аж тоді підуть

По сій дорозі люде,
Як ми пробем йійі
Та прорівнаєм всюди,
Як наші кости ту
Під нею зогниють.

Тай слави-ж людської
Зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми
І не богатирі.
Ні, ми невольники,
Хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми
Рабами волі стали,
На шляхту поступу
Ми лиш каменярі.

І всі ми вірили,
Що своїми руками
Розібемо скалу,
Роздробимо граніт,
Що кровю власною
І власними кістками

Твердий змуруємо
Гостинець і за нами
Прийде нове жите,
Добро нове у світ.

І знали ми, що там
Далеко десь у світі,
Котрий ми кинули
Для праці, поту й мук,
За нами сльози ллють
Мамі, жінки і діти,
Що други й недруги
Гнівнії та сердиті
І нас і нашу мисль
І діло те клинуть.

Ми знали се, і в нас
Нераз душа боліла
І серце рвало ся
І груди жаль давив.
Но сльози ані жаль
Ні біль пекучий тіла,
Ані проклятя нас

Не відтягли від діла,
І молота ніхто
Із рук не опустив.

І так ми далі йдем
В одну громаду скуті
Всесильной думкою,
А молоти в руках!
Нехай прокляті ми
І світом позабуті,
Ми ломимо скалу,
Рівнаєм правді путі,
А щастє всіх прийде
По наших аж кістках.

Не пора.

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й Ляхови служить!
Довершилась України кривда стара, —
Нам пора для України жить.

Не пора, не пора, не пора
За неvigласків лить свою кров,

І любити царя, що наш люд обдира, —
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапор!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій, важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю і щастє і честь,
Рідний краю, здобути тобі!

Іділля.

Давно було. Дітей маленьких двоє
Побравши ся за руки, по квітчастих
Лугах підгірських, стежкою вузкою
Поперек цив, в жарку літню днину
Ішли з села.

Старшенький хлопчик був
Біловолосий, з синіми очима,
З конем вербовим у руці. У него
За пазухою добрий кусень хліба

І квітка на кайстровім капелюсі.
А дівчинка вела його за руку,
Хоч менша. Наче терен оченята,
Мов вуглики жаріли ся і живо
Все бігали кругом. Мов миший хвіст
Косичка з заду висіла, а в ній
Червона стрічка вплетена була.
В маленькій запасчині підп'ятій
Знаць кілька бульб печених, а стручки
Зеленого гороху визирали
З за пазухи.

Нерадо якось хлопчик
Ішов і боязливо озирав ся,
А дівчинка невпинно щебетала,
Додаючи товаришу відваги.

— Встидай ся, фе! Такий великий виріє,
А плакати хоче! Хлопець, а боїть ся!
Чого боятись ту? Ся я ти кажу,
То мусить бути правда. Вже мої
Бабуня не такі, щоби брехати!
А ти диви, хіба то так далеко?
На сей горбок, а відтам Діл близенько,
А там Ділом у гору та все в гору,

Аж на сам верх! Тай годі! Там спо-
[чинем —

А може ні, чого ще спочивати,
Коли вже відтам близько!... Крикнем: У!
Тай просто враз побіжимо до тих
Стовпів залізних, що підперли небо.
А там сховаємось за стовп, і тихо-
Тихенько аж до вечера пробудем.
А ти щоби не смів мені і писнуть,
Не то що плакати! Чуєш? А то я
Тобі задам! А як настане вечір
І сонечко прийде до дому на ніч,
Застукає до брами, — то ми тихо-
Тихесенько прокрадемося за ним
А знаєш, що бабуся говорили?
У него є донька така хороша,
Що просто страх. Вона то відчиняє
Що вечір браму батькови й що рана.
А вже дітей вона так дуже любить,
Що просто страх. А сонце не пускає
Дітей до неї, щоб із ними разом
У світ не втікла. Але ми тихенько
Прокрадемося, тай шусть! і вхопимось

Йійі за руки, то вже сонце нам
 Ніщо не зробить. Тільки ти не бійсь
 І плакати не смій! Таж то так близько,
 І на дорогу маємо досить,
 А та нам панна надає багато
 Всього, о що лиш будемо просити.
 Ану, о що би ти просив?

Поглянув

На неї хлопець, палець вихав до уст
 Тай каже: — Мозе б ліпшого коня? —
 — Ха, ха, ха, ха! — дівча зареготалось.
 — Ну, сдоз, то мозе капелюх новий?
 — Преси що хочеш, а я знаю, знаю,
 Що я просити буду!

— Сцо таке?

— Ага, не скажу!

— Ну, скази, а то

Заплацу!

— Овва, плач, то я сама
 Піду і не візьму тебе з собою.

— Ну, а цомуз не сказес?

— Знаєш, ти

Дурний! Мені бабуся говорили

Що в неї яблочка є золоті.
 Кому вона те яблочко дарує,
 Той увесь вік щасливий і здоров
 І гарний, гарний буде всім на диво.
 Але ті яблочка лиш для дівчат.

— Я хочу яблочка! — заплакав хлопець.

— Не плач, дурний, лиш не забудь

[просити, —
 Я вставлюсь вже, щоб і тобі дала.

А як по яблочку таким дістанем,

То вернемо до дому, і нікому

Не скажемо. Не скажеш?

— Ні, не сказу.

— Ну, памятай! А скажеш — відберуть.

А заховаєм так, щоб не найшли.

А знаєш що, ти даш мені й своє,

Я заховаю й їх обоє разом,

Бо ти дурний, у тебе відберуть.

Чи так?

— А так, — рік хлопець. І пішли.

Пройшло чимало літ від того дня.

Далеко над сподіване дітей

Тяжкою вийшла й довгою дорога

До сонішних палат. І трави й ниви
І небо й сонце, все, усе змінилось
У хлопчика в очах. Лиш не змінилась
Подруга та, провідниця єго.
Щебетане єї веселе, любе,
І усміх, і надія неугасима,
Се та жива струя, що вяже в серці
День нинішний з вчорашнім і грядущим.
І ціль їх не змінилась за той час,
Лиш виросла, розвилась, розяснилась.

І ось великим шляхом многолюдним
Посеред тиску, свару й товкітні
Ідуть вони, ховаючи у грудях
Дитячі серця, як найкрасший скарб.
Минає їх гордий, надутий дурень,
І розсмієсь; мина' пишний вельможа,
То і не гляне; зустріне мужик,
То в сирагу дасть погожої води
Напити ся, і стежечку покаже,
І підночує, в слоту захистить.
Вони-ж побравши ся за руки, тихо
І радісно, без огляду й тривоги
Ідуть на стрічу сонцю золотому.

ПАНСЬКІ ЖАРТИ.

(Оповіданє)

I.

Жартуйте, дітоньки, Бог з вами!
Тепер вам вільно жартувать.
А як жили ми під панами,
Тоді жартовано із нами
Так, що не дай Бог споминать!
Було за найменшу провину —
Потрутиш панську худобину,
Собаку вдариш, що з руки
У тебе хліб рве, слово скажеш,
Віз перевернеш, сніп зле звяжеш, —
Три шкури зпустять гайдуки.
Пани тоді були не тее,
Що нині. Що тепер пани!
Хоч на нім шмате й дорогеє,
Хоч ситі є, мов кабани, —
Так кождий ходить з осторожна,
Боїть ся мов біду збудить,
В округ мов шниряє, глядить,
Де-б грошків позичить можна,

І думка в кожного трівожна,
Що на борг їїсть і на борг спить
І що кішеня все порожна.
Не те за панщини було!
Там кождий пан ступав так бучно,
Немов король, чи мав село,
Чи ключ цілий! Не перейшло
І через голову нікому,
Щоб що змінити ся могло
В тім розпорядку віковому:
Пани і панщина у всьому
Зрослись, здавалось, нерозлучно.
Тоді то стоїло поглянуть
На пана! Прямо очи вянуть
У мужика, як пана вздрить,
Хоч пан не лає й не кричить.
За чим кричать? Гнів крови шкодить!
Ні, нині й цар мабуть не ходить
Так гордо по своїй столиці,
Як пан тоді селом ходив.
Там гарна доня у вдовиці —
У двір їїї! Загородив
Господар пліт новий — гей, хаме!

Городиш своїми лісками!
Пліт розбирай і в двір зведи,
Або оплату положи!
Чи ласка панська, чи кара,
Все мов нехибний божий суд
Паде на смирний, темний люд,
І навіть писнуть, слякать — вара!
Тоді в панів сміялись очі,
Забави по дворах гули
І лови по лісах ішли,
Лунали співи дні і ночі, —
Тоді то й раз пани були
До жартів, вигадок охочі.
А як в ту пору грали в карти!
І нині грають, звісна річ,
І туманіють день і ніч, —
Без карт, здаєсь, ніщо й не варти
Забави панські. Алеж, діти,
Мабуть не доведесь вам вздріти
Таких грачів, як в давній час!
Дукатів всипав повну чарку
І на одну поставив карту,
Програв, не глянув ані раз,

Не зблід, не задрожав на волос
 І навіть не понизив голос,
 Хіба кішенею потряс.
 Воно то, дітоньки, й не диво:
 Се-ж з поту нашого і мук
 Плило те золотее жниво
 Сотками літ до панських рук.
 Лицарський дух, воєнну славу,
 Всю ту минувшину кроваву,
 Всі ті богацтва і пишноти,
 Все зісцуте і всі підлоти,
 Гумори панські, лови, карти
 І всякі гулянки шальні,
 І ласки панські й панські жарти —
 Мужик все виніс на спині.

II.

Цікава річ: часи зближались,
 Коли з відкiля не зирни,
 Чим раз зичнійше розлягались
 Ладу нового віщуні,
 Слова: свобода, рівне право!
 І навіть панські сини

Переняли ся ними й жваво
Пішли між люд і понесли
Потіху скорбним. Ба, були
І між панами два-три — люде,
Що бачили яснійш другіх,
Хапали ся — стежок нових
Шукать, бо чули, що не буде
Йім вічно панщина служить.
Та мов, хто в лісі заблукає,
Даремно груди надриває,
Даремно кличе і кричить, —
Так послуху не знаходили
Слова новії у панів,
А тільки більше ще будили
Завзяте і дразливий гнів.
Ба навіть многі поміж ними,
Котрі нераз перед чужими
Жалілись: дідьчий час настав
Не лиш для хлопа, а й для пана:
Ота робота панщиняна
Зовсім руйнує нас, мовляв, —
І починали наче з книжки
Вичитувать, які пожитки

Приніс би їм наємний труд —
І ті й не думали на ділі
Змінять порядки застарілі
І увільнить з ярма свій люд.
Воно й не диво! Власне царство
Всміхаєсь кожному, — а ще
Бог знає, що там принесе
Нове, свободне господарство...
А хоч там деякі пророки
Грозили, що за два-три роки
Уряд сам панщину знесе, —
То їх осмівано. Се басні!
Таж панщина — приватна власність, —
Яке-ж уряд міг право мати
Приватну власність відбирати?
В тій певности жили пани
Аж до послідної хвилини, —
Своєї гордості вони
Не вменчували ні краплини.
І як нераз літної днини,
Коли західний неба край
Вже вкрила груба, чорна туча
І звільна, грізно сунесь знай

Глухими громами кипуча, —
А ту ще сонічко жарить,
Немов напружує всі сили, —
Оттак пани людей гнітили
Найдужше в тій послідній хвили,
Коли вже дзвонарі снішили
На благовіст новий дзвонить.

III.

От з тої то доби тяжкої
У мойій памяті старій
Пригода згадуєсь — такої
Не дай вам бачить, Боже мій!
Пригадуєсь, як пан Мигуцький
З громадою пожартував;
Згадавсь той плач і стогін людський,
Якого жарт той коштував.
От слухайте-ж! Не в тій я ціли
Говорю вам про давнину,
Щоб може ви на дітях метили
Батьків засліплених вину.
Бог з ними! Вже досить помстилась
Над ними власна сліпота!

Глядіть, лиш споминка лишилась
У нас про пана, а тота
Палата, що ми мурували,
Котру він було назива
„То моја twierdza“, де дрожали
Піддані, де музики грали,
Пані й пани всю ніч гуляли, —
Се нині — корчма, в панській сали
Шваркоче нині жидова.
Помстив ся Бог за наші муки!
І сли я днесь про панські штуки
Розказую, так не на те,
Щоб в вас ненависть розбудити,
Бажанем пімсти осквернити
Свободи твориво святе, —
А лиш на тее, небожата,
Щоб споминка старого тата
Вам сил, відваги додала.
Ще-ж не заснуло наше лихо:
То голосно воно, то тихо
Підкрадуєть ся до села.
Хто знає, може доведеть ся
І вам такого ще дожить,

Що чоловікови здаєть ся:
От тут надія всяка рветь ся,
Тут треба голову зложить,
Пропала правда, згинула доля,
Закована громадська воля,
Неправда всюди верх держить!
В таку то хвилю, діти милі,
Ви повість згадуйте мою,
І згадуйте, що сеї хвилі
Я з досвіду вам подаю!
В сам час, коли неправда люта
Найвисше голову здійма,
В сам час, коли народні пута
Найдужше тиснуть і закута
Народна мисль, здаєсь, німа, —
Коли круг вас найтяжша тьма,
Надії й просвітку нема, —
В той час як раз ви не теряйте
Надії й твердо тее знайте,
Що се послідні хвилі зла!

IV.

Був пан Мигуцький, пан багатий,
Хоч на однім селі сидів.

З якого роду був — не знати,
Та що хлопів тиснути вмів,
Що дер данини безпощадно,
Дні панщини лічив прикладно,
Хвилинки не подарував,
Що був богач, громада гола, —
То славили пани довкола,
Що добре господарював.
Нераз зимою, як у полі
Нема роботи, а в stodолі
Все зроблено і ліс не тнуть, —
Щоб панщини не дарувати,
Він каже було лід орати, —
А то хлопи в хатах заснуть.
Не мож сказати, про хлопа дбав він,
Як дбав про коней і волів:
В зимі три вози дров давав він,
Щоб хлоп продроглі кости грів;
Весною хлібом спомагав він,
Щоб з голоду не околів.
Любив, коли був хлоп здоровий,
Прудкий до праці й до розмови,
До танців, сміхів і пісень,

Та не любив хлопів богатих,
Та мовчазливих а завзятих,
А на письменних був огонь.
„Хлоп має вміть орать, косити,
І дівкою в танці носити,
Та вірую та отченаш!
Письма не треба хлопцу знати;
Як хлоп почне книжки читати,
То хто же буде свині пас?“
І хоч то ніби наставляв він
На те, щоб хлоп порядок знав,
Та все таки горівку гнав він
І кожду гінку розділяв
На кожний нумер у селі:
По стільки гарців, скільки хата
Душ має — хлопці, чи дівчата,
Чи то старії, чи малі.
І кождому за ту горівку
Ціну втягав у інвентар:
Силати, чи відроби той дар,
А трунок лий хоч на долівку,
Лиш нікому продать не смій!
Був в того пана й арендар,

Що з паном тож мав добру спілку,
Людей музикою у свій
Шинок заманював: ту люде
Лишали розум, сіряки
І чоботи, дівки — вінки,
Ту вїйт робив громадські суди,
А жид лиш цмокав залюбки.

Чи много літ оттак, чи мало
Те панське ремесло цвідо, —
Аж раптом в коршмі тихше стало!
Щось на людей таке найшло,
Що почали на панське горе
В якусь задуму понадать:
І роблять панщину, терплять
Знущаня панських посіцак,
І кожде пильне, кожде скоре
(Як ні — нагайка плечі зпоре!), —
Та якось тихо, мовчки так,
Понуро навіть, мов глибоко
В душі гризе якийсь червяк,
Немов якась таємна сила
Ворущить ся у темноті:

І чуєш всюди рух єї,
Та нічого не бачить око!
Музика молодим не мила,
В шинок заходять тільки ті,
Кому вже в кров і кість віссалась
Та панська школа... Жид біжить
До пана, плач підняв і галас:
Ні з відки рати заплатить!
А пан і сам уже від давна
Ту зміну в людях примічав,
І злив ся, бив, карав, кричав, —
Дарма! Вже звільна й сам вбачав,
Що річ се таки не забавна.
Він добре знав, що поки не,
Співає, робить без упину
Й смієть ся хлоп, так довго є
Похожий він на худобину,
Що вік цілий в ярмі жие
І радуєсь, як дістає
До наші зерна одробину.
Но як почне він сумувати
І вішать голову у низ,
Над своїм станом розмишляти, —

Тоді тремти і стережись!
 Бо думка, свідомість народа,
 То ворог лютий тих усіх,
 Чиє богацтво і вигода
 На поті і слезах людських
 Основані. От пан, дні й ночі
 Над дивом тим усе міркує, —
 А далі крикнув, аж підскочив:
 — Тут очевидно хтось бунтує! —

V.

„Бунтує хтось!“ — Мій Боже милий,
 Хто вже тоді не бунтував!
 Урядники панів вязнили,
 Пани знов світу голосили,
 Що сам уряд попідкупляв
 Хлопів, щоб шляхту мордували;
 Тамті в жидах вини шукали,
 Ті Єзуїтів ту вилели,
 А інші знов ширили вісти:
 То демократи, комуністи
 І емісарії були!
 А серед тої колотнечі

Мужик стояв, зігнувши плечі,
Німий, сліпий, а всім грізний.
Бо й якже-ж, після вікової
Тиші, мов ураган страшний
Зірвавсь, і то без ніякої
Причини, й кровію братів
Країну рідну обагрив!
Ні, се аж надто очевидно,
Що ту якась рука брудна
Навмисне із самого дна
Душі народної безвстидно
И безбожно в гору підняла
Найдикші страсти, задурила
Народній розум, заглушила
Чуття, і тисла і вела
Нетямні руки до удару!

Хоч від тарнівського пожару
Вже рік минув, хоч дні лічив
Ценглевич в Куфштайні, Дембовський
Над Вислою в землі десь гнів,
А в Львові голову зложив
На гицлівській горі Вішнявський; —

Про те раз в раз по краю йшла
Якась холодна дрож, тривога;
Всі ждали вибуху нового,
Що ранку дякували Богу,
Що ніч без вибуху пройшла.
Немов недужий в лихорадці
Після тяжкої операції
У сні й на яві все тремтить,
За леда дотиком зриваєсь,
Не знає сам, чого лякаєсь,
Лиш тєє чує, що болить, —
Так край наш по різни два літа
Такий настрій переживав,
Так конанє старого світа
Важке, болюще відчував.

Тай ще одно цікаве діло:
Хоч руський люд в ті дні страшні
Ніде не кидавсь до різни —
(Про Горожану скажу сміло,
Що потерпіли ту пани
Найбільше з власної вини,
Що битву почали з хлопами) —

Противно, декуди ставав
І сам панів обороняв
Перед мазурськими товпами, —
Про те і в нашій стороні
Не ласкавійшими очима
Дивив ся пан на християнина,
Ніж у самій мазурщині.
Знатъ думали: що вчора там,
То нині може статись нам,
Ще й гірш, бо ту ми — в чужині!
Тож дикі слухи не втихали
І всіх в напруженю держали,
Чи то в роздразненю важкім.
Мов хмари над селом нависли
І з них от-от ударить грім,
Так нашій шляхті в році тім
Бунт хлопський не зходив із мисли.

От і не диво, що коли
Такий настрій побачив людський,
І вчув, що й коршму почали
Минать, горілки не пилі —
„То бунт!“ аж скрикнув пан Мигуцький.

Та хто бунтує? Перебрав
Усіх богатших, заможнійших,
Усіх смілійших, дотепнійших,
Що здавна їх на оці мав, —
Та з них ніхто ніщо такого
Підозреного не зробив.
Питає, чи не пройздив
Який комісар? чи якого
Письма хто з міста не приніс?
Чи не скликали де громаду,
Не радили таємну раду?...
Ніхто не бачив. — Що за біс!
Міркує пан і сюди й туди,
Серед покою мовчки став,
Аж голову схилив на груди,
З натуги дум аж засвистав.
В тім скочив, випрямивсь, рукою
Ударивсь двічі по чолі.
— Дурний я! — скрикнув, — я ту стою
І мучусь, бю ся сам з собою,
Хто люд міні пеує в селі,
Із за десятої границі
Пронюхую бунтівників,

А бунту сущої криниці
 Заткати й досі я не всів.
 Найголовнійший емісар
 Під боком в мене гараздує...
 О Sapperment! Warum nicht gar!
 Та се напевно — піп бунтує!

VI.

Старий був, смирний піп у нас,
 Іще з тих давних, маловчених,
 У Луцку чи в Холмі свячених,
 Що то жили й робили враз
 Із мужиком, що сноглядали
 На панський двір трівожно, з дали,
 Но до покойів не були
 Допущені. Лиш тільки всього
 Було їм з пошукання того,
 Що на ту панщину не йшли,
 Грунт між громадою держали,
 За треби що хто дав, те й брали,
 І з праці своїх рук жили.
 Не думав певно старовина
 Наш піп, не снів мабуть і сном,

Що надійде така година,
І перед панськими очима
Зістане він бунтівником.
Та довелось!

Вдівцем бездітним
Богато літ він жив у нас,
Аж заманулось єму раз
Занятись ремеслом просвітним.
Хоч сам то він не багато знав,
Та як у полі вже робити
Не міг, то щиро забажав
Дітей хоч грамоті навчити.
Не довго й думавши, давай
До себе дітвору скликати!
Веде їх літом в поле, в гай,
Зимою до своєї хати.
І не від разу їх садив
За книжку ані за азбуку,
Чи то тому, що й сам блудив
За мало в книгах, чи судив
За остро книжну науку.
Він зацікавлював дітей
То повістками, то казками,

Вправляв їх память пісеньками,
А головно на чудний сей,
Великий божий мір — природу
Раз враз увагу їх звертав.
На кождім кроці свого ходу
Він щось цікаве зустрічав,
Про все умів щось розказати,
Умів до всего навязати
Чи то якийсь злучай з життя,
Чи користну якусь науку,
Умів і кожде дитя
Розрушать, взяти мов за руку,
Збудити власні в нім думки
І визвать власнії уваги, —
Так, що малії дітваки
Обдерті, босі, — залюбки
До него бігали. Бідняги!
Йїх до попівської оселі
Не так тягла наука ся,
Як більш гостина в панотця,
Оті полуденки веселі
В просторій хаті, за столом,
Де піп і челядь вся гуртом

Немов сім'я одна сідали,
Свобідно слуги жартували,
А панотець, мов батько всім
Сего внімне, того наставить,
Як що робить, як ділом править, —
А діти слухають, і йім,
Навиклим дома бачить голод,
Зносити дим і бруд і холод,
І чуть що рана стук в віконце
І крик сіпак: „А ну, чи конче
Вам бука хочесь? Виходіть!“ —
Навиклим бачить невсипущу
Журу батьків, і серце рвущу
Одну зітханя пісню чуть, —
Ту в тім кутку, де все ясніє,
Де чисто, тихо і приютно,
Де слова прикрого не чутно, —
Сам з себе якось ум міцніє,
Розширюєсь дитяча груди.
Встають, ідуть в садок, гуляють,
Присядуть трохи одпочить;
От панотець читати вчить:
З прутків вербових укладають

Здорові букви на піску,
А далі й книжечку яку
Йім винесе, товплять ся тут,
Цікаво в книжку заглядають,
Знайомі букви пізнають,
В слова знайомі йїх складають.

Не знаю, Бог дає мабуть
Усяким людям всякі дари:
Одному ясний, сильний ум,
Що й не знаходить в світі пари;
Другому рій крилатих дум,
Що мов орли летять за хмари;
Ще іншим руки золоті:
Що очі бачуть, руки вдіють;
Який же дар дістали ті,
Що так других учити вміють?
Мені здаєсь, що в скарбі тім
Любви найбільш дісталось йім.

Чимало вчителів стрічав я
В житю, чимало жив з людьми,
А про такого й не чував я,

Щоб так з маленькими дітьми
Вмів обходитись, як покійний
Наш панотець. І що то був
За празник у селі подвійний,
Як на великдень хлопці наші
У церкві складно заспівали,
На крилосі на переміну
Апостол по пунктам читали!
Мов рій у літі люд загув,
Мами аж плакали. Такого
Ніхто від віку в нас не чув!
Чи бач, хлопята! Дармо каші
Не йїли! Бач його, старого,
Як вивчив!... В радісну, нестрійну
Громаду коло церкви збились
Батьки і стали міркувать,
Як ту попу віддякувать
За те. Та поки ще рішились,
Вже з двораків оден спішив
У двір, щоб пану все сказати —
(Пан сам до перкви не ходив,
Щоб враз із бидлом не стояти.)
Скінчилась служба, посвятили

Паски, аж вже з двора біжить
Післанець до пона: в тій хвили
Пан хоче з вами говорить.
Іде наш піп. В громаді тихо
Зробилось, посумніли щось,
Почули, що якийсь ту лихо
Над ними без вини стряслось.
Гуртом хотіли провозжати
Пона, так він їх задержав:
„Не треба пана дратувати“ —
Перехрестивши ся сказав.
Пішов. З свяченим і з пасками
Громада коло церкви жде, —
Аж ось по хвили він іде.
— Христос воскрес! Та Бог із вами,
Чому не йдете по хатах?
Не бійтесь, не великий страх!
Пан лиш питав мене, як смів я
Без волі власти заводить
Якусь ту школу? Відповів я,
Що школи зовсім не завів я,
Лиш так приватно хтів навчить
Дітей письму, зовсім без плати.

— Ну, сего я вам заказати
Не можу — згодя каже пан, —
Лиш по добру я раджу вам,
Покиньте се пустее діло! —
— Я-б був его й не зачинав,
(От так я пану відказав)
Коли-б до мене не наспіло
Із консісторії письмо:
Не лиш дітей в селі навчати,
А й школи, де мож, закладати.
— Чи так? Ну, се ще ми вздримо! —
Сказав вельможний, і рукою
Махнув на знак, що вже на днесь
Досить розмови. Йдіть в спокою,
Та не лякайтесь! Ви хлонята
До мене завтра всі на свята!
Ну, йдіть! Громадою такою
Не стійте ту! Христос воскрес!

VII.

І почалась від того дня
Поміж громадою а паном

Глуха, постійная війна.
Се-ж перший раз та вість прийшла нам,
Що пан у своєму селі
Чогось то зборонить не сміє.
А тож то ми віки цілі
Жили й мов жито на рілі
Туди хилились, відки віє
Могучий вітер панських слів.
Хлоп і подумати не вмів,
Щоб мимо панського бажаня
Робити щось, а як не міг
Зносить неволі та знущаня,
То кидав все, в чужину біг,
Лишаючи рідню і всіх
Іще на більше горюваня.
Аж враз — „не можу зборонити!“
Значить, є щось таке над ним,
Чого і він боїть ся, чим
Єму не вільно погордити.

Почувши се, ціла громада
Немов на ново віджила.
Ще в свята по хатах ішла

Оживлена, гуртова рада.
„Нам треба всіх дітей учить,
Пан нам не сміє зборонить!“ —
Оттак відважно гомоніли
Ті, що ще вчора так тремтіли. —
„Нам треба школу завести!
Або-ж то ми такі послідні,
Що мусять наші й діти рідні
Ярмо таке по вік нести?“
Та — ніщо крити шила в місі —
Найшли ся старші, розважнійші,
Що вцитькувати прийнялись.
„Чого ви так розрешетились?
На память слово те навчились:
Не сміє! От, чекайте лиш,
А він вам посмієсь! От красше
Мовчіть, щоб грішне тіло ваше
Не мусіло відповідать
За ваш нерозум! —

Посумніли

На тую мову смільчаки, —
У многих таки ще свербіли
Від панських буків синяки.

Та годі знов було ховатись,
Не бувши в лісі, від вовків.
От і урадили удатись
До города і розпитатись
Комісаря, щоб йім повів,
Чи можна будь громадській школі
В селі без панової волі?

Комісар Німець був у нас,
Не молодий уже панисько,
Смішний такий. Було нераз
В село зайіде, — пізний час, —
В двір не зайіде, хоч як близько,
А все до хлона. Кісілю,
Борщу, вареників, логази
Пойість, балакає. „Люплю
Я руська кльона!“ — було каже, —
„Я руські кліп йім тесять літ,
І полюнив вас! Тощрий лют,
Та кепські пани оттут.
То кльоніт! Я вам повітаю:
Як пан вас путе туше тис,
То мене йтіть, я вше то снаю,

Такі єму контуші скраю,
Що путе з злости пальці хриз!“
Не знаю за що, але люто,
Усею кровю, всім нутром
Він не любив панів, мабуть-то
За те, що сам не вмів в їх тон
Попасти, чувсь чужим між ними,
Вони ж на него з висока́
Гляділи й жартами бутними
Принижували бідака.
А то по-тихо ще шептали,
Що сватав в пана він доньку,
Так там не тільки відказали,
А ще й оказію таку
Єму зробили серед гостей,
Що бідолаха мало костей
Втікаючи не цоломав.
Так від тоді на всіх панів
Нетайний а завзятий гнів
Комісар в своїм серці мав.
А був він у циркулі — сила,
Трохи що старості рівня,
І не було такого дня,

Щоб рук єго не доходила
Якась мужицька справа. Много
Панам давав ся він в знаки,
І за порадою до нього
З всіх сел ходили мужики.
І що то вже пани робили,
Щоби позбути ся єго:
До губернатора ходили,
Писали скарги, голосили,
Що люд бунтує, що свого
Пани нещевні, що готові
Хлопи вже й до розливу крові,
Не хочуть панщини робить.
Та всі ті скарги так пропали,
Комісаря не підкопали,
Бо весь округ спокійний був, —
Самі-ж жалобщики в одвіті
Являлись в кепській кондуіті, —
Комісар ані в вус не дув.
Так от до него то вдались
Селяне наші. Аж підскочив,
Коли почув, що наторочив
Наш хлопський ум. „Путуйте лиш!

Не пійтесть! Най він лиш стріпує
Вам споронити, то почує
Таке, якого ще не чув!
Путуйте! То-ш цісарська воля,
Щоп в коштій весі пула школа,
Щоп коштий кльоц письменний пув!“

Отсі слова були для нас,
Мов спраглому вода погожа.
Так наче іста ласка божа
В село зійшла! Народ нараз
Почав сходитись, розмовляти,
На школу вже й складки збирати,
Мов пана й в світі не було.
Гай, гай, та швидко ми почули,
Що через рів та в рів стрибнули!
Дізнав ся пан, об чім село
Загомніло. Двадцять чільних
Провідників тих „рухів шкільних“
Прикликав, не сказав їм нич,
А лиш по черзі простирати
Велів і всякому вліпляти
По двадцять солених палиць.

За тим сказав: „А що то, чую,
Що школу вашмосці будують?
Щож, гарно! Й дальше так робіть!
Вже почали збирати складку?
Так се від мене вам в задатку, —
Чи може мало вам? Скажіть!“
Слова ті з усміхом крізь зуби
Цідив він, але враз поблід,
Весь задрожав, сціпились губи,
В очах заблис зловіщий світ.
„Га, хами! — крикнув він, — гадюки!
Вам школи треба? Знаю я,
Куди ви гнете! Не азбуки,
Вам волі хочесь! от змя,
Не хлоп! Мовляв: письма лизну,
То хто тоді на панщину
Мене посміє гнать! Ідїть!
Не попадайтесь в мої руки
Бо лихо буде! Лиш їй Богу,
Як що про школу ту дурну
Ще раз почую, то такого
Вам всиплю бобу солоного,
Що замакітрить ся вам світ!“

Та помилив ся пан сим разом :
Гадав побоями злякать ,
Та роздразнив ще більш. „Згибать ,
Так згинем ! — стали всі кричать , —
А не уйде ему се плазом ,
Не зречемось ми правди свої !“
І зараз скаргу подали
За самовільнії побої
На пана. З уряду пішли
Допроси , пан кричав , казив ся ,
Та вже на буки не щедрив ся.
Оттак ми й школу завели.

Та ту наш клопіт не скінчив ся.
Прийшлось учителя шукать ,
Бо ціп не міг сам постачать.
І що ми згодимо якого ,
То пан небавом шасть-не-прасть
То до рекрут його віддасть ,
То перемовить та до свого
Двора візьме , то налякає
Погрозами , то посилає
Своїх людей в шкільні години ,

Щоб всякі пакости робили,
Дітей щоб гнали в панський сад
Хрущі, гусільниці збирать.
Тай ми-ж-то пану не зпускали,
Все до циркулу скарги слали.
Комісар нам в пригоді став,
Чимало пану досолив він,
Тай в пану ж ворога нажив він,
Бо той за все вину скидав
На „Шваба“. Довго клекотіла
Вражда між ними, — аж схотіла
Недобра доля раз закпить,
Звела їх враз в чужому домі.
Узрівши Шваба, пан в ту мить
Прискочив, руку відвинув,
І поки здержали знайомі,
Комісаря в лице ливнув.
Скандал зробив ся, і не знати,
Як там вдалось його замняти,
Але комісар не забув
Образи, ждав пори, хилив ся,
І таки за своє пімстив ся,
Та так, що пан ще гірш почув.

Оттак два роки колотилось,
А тим часом в селі змінилось
Чимало. Арендар старий
Умер, настав якийсь новий,
Та хитрий з біса. Він то пана
Підмовив — своїм громадянам
Горілку дешевше пустить.
„Одно, що більше будуть пить,
А друге те: громада пяна
Не буде й бунтів підносить.“
І справді в ті жидівські сіти
Людей попало ся досить.
А жид у коршмі сюди й туди
Підпитим клепле: „Встид вам, люде,
Піи водить вас усіх за ніс!
На що вам з паном задиратись?
Що при тій школі упиратись?
На що вам школа? Хай їй біс!“
І от поволі почала ся
Зараза з коршми й потягла ся
Із хати в хату. Не було
Вже згоди в радах, так як перше,
Ба вже й дітей чим раз то менше

Ходило в школу. Все село
Якесь німе, понуре стало,
Лиш співом п'яним знай лунало
Та панщини ярмо тягло.
Здавалось вже, що благородне
Оте зворушенє народне
Пропало, порохом пішло.

VIII.

Аж враз ні з сього ані з того
В селі щось стало ся нового:
Урвав ся спів, шинок зпустів,
Всі люде якось посумніли,
Понуро, мовча ще терпіли,
Та пан від разу зрозумів,
Що не добром се пахне. З разу
І догадатись він не міг,
Яку і відки се заразу
Навіяв біс якийсь на всіх.
Та порішивши, що ніхто ту,
Хіба лиш пін оден бунтує, —
Почав розвідувать, і чує

Ось про яку пона роботу :
Де тільки траплять ся хрестини ,
Чи похорони , чи родини ,
Чи так в село де для гостини
Пона запросять — за столом
Усюди йде одна розмова :
„Пора вам дітоньки з шинком
Розстати ся ! Побійтесь Бога !
Горілка зводить вас з ума ,
Горілка , то чортівська справка !
Себе жалійте ! Йде зима ,
А в хаті і чобіт нема ,
А жид нассавсь уже як пивка !
Хоч на дітей своїх глядіть :
Голодні , голі , хорі , темні , —
Що вийде з них ? Тепер вже світ
На світлі , не на тьмі стоїть .
Вже не досить ті скиби земні
Перевертать , а треба вміти
З людьми по людськи гомоніти ,
Не дати скривдитись ніяк !
Стоять за себе й за громаду !
А як же дасть собі ту раду

Невчений, темний, ще й піяк?“
 Ба, деякі з двірні казали,
 Що в церкві деколи бузали,
 Що й там на казанях раз в раз
 Піп про тверезість промовляє,
 Шинки, жидів, горілку лає
 І каже, що вже крайній час
 Зовсім йійі покинуть пити.

Пан став на місці мов прибитий
 Почувши се. „Ось як воно!
 Зовсім пора покинуть пити!
 По що-ж мені йійі палити?
 Чи маю може свиням лити?
 Попу мабуть се все одно, —
 Та не одно мені, о, ні!
 Се ж бунт! Таж він в мою кішеню
 Виразно засуває жменю!
 Таж він підкопує мені
 Найліпший дохід! Е, паноче,
 Сего терпіти й чорт не схоче!
 Гей, зараз ту пола призвать!“
 І ждучи, скорою ходою

Ходив він в злости по покою ,
Плював , сідав , вставав опять .

Прийшов панотчик , поклонив ся
І близь порога зупинив ся ,
В руці держачи капелюх ;
Глядів трівожно та несміло ,
Обличе зблідло , побіліло ,
Мов весь уйшов аж в пяти дух .
З гори , мов на собаку буру ,
На ту непоказну фігуру
Пан марсом своїм поглядів
І сплюнув , похідкой важкою
Пройшов сь два рази по покою ,
А ніп стояв , мовчав , тремтів .
В кінці помалу наблизив ся
І аж над самим похилив ся
І звільна , твердо запитав :
— Ёгомосць , чи ви дурнем стали ,
Чи з роду розуму не мали ,
Чи вам дурниць хто нашентав ?
Чого ви шию самохить
Все пхаєте мені у сить ?

Чи на того вас ваші власти
 Попом поставили оттут,
 Щоб ви напротив мене люд
 Підбурювали і навчали,
 Як панську власність хитро красти?—

Піп аж до долу похилив ся
 І весь тремтів, перехрестив ся,
 Та пану в очи все дивив ся:
 — Се ясне пану набрехали, —
 Сказав несміло.

— Набрехали?

Хто, що, за чим? Чи се брехня,
 Що ви приватно і з амбони
 Хлопам розводите андрони
 І всюди клепете що дня,
 Щоб кинули горілку пити?
 — Се правда.

— Ну, а як хлопня

Послухає тих слів, то що
 Мені з горальнею робити?

— Се не моя річ.

— Отож то!

Не ваша річ! А підтинати
Мій дохід, хлопа бунтувати,
То ваша річ?

— Дарують пан, —
Я роблю не по своїй волі!
Те роблю, що духовний стан
Мені велить. В те, що на полі,
В коморі, хаті і стодолі
Хлоп робить — не мішаюсь я,
Но дбать о душі їх, вести
В житю їх шляхом чесноти, —
Се, прошу пана, річ моя!

— Е, тере-фере, моціумпане,
Усе те є пuste гадане,
А я кажу вам раз на все:
Най про тверезість ту пустую
Від вас і слова більш не чую,
Ні я, ні люде! Киньте се!

— Я радо б кинув ті історії,
Я-б навіть був не починав,
Коли б виразний не дістав
На теє наказ з консісторії.

— Се що у біса, — крикнув пан
І скочив, наче приск в холяві
Почув, — пралати ті плюгаві
Задумали мабуть наш стан
Пустить з торбами! Покажіте
Мені сей наказ! Боже-світе,
Та я йім ним кінця дійду!
Не пожалію вже видатку,
В губернії пригну йім латку,
А то й до цісаря піду!
— Я наказу із консісторії
Не можу дати, — піп сказав, —
Він посилав ся по курсорії,
Я й нумеру не записав.
— Га, попе! — скрикнув пан сердито, —
Ти брешеш! Аж тепер відкрито
Твою брехню! Із консісторії
Не було жадної курсорії,
Котра б наказувала се!
Бо знай, усі курсорії ті
Дяк під загрозою мені
До перечитаня несе!
Так от який ти! Тутка сам

Неправні, бунтівничі речі
Говориш раз у раз хлопам,
А криєш ся за властей плечі!
А як він мов святий зложив ся!
„Я б того й не розпочинав“...
Постій но, будеш ти ще знав,
З ким ти так хитро зачепив ся! —

Та диво, голос той сердитий,
Вразливі, прикрії слова,
Що, бачилось, к землі прибити
І похилити й принизити
Старого мусіли пона,
Зовсім на відворіть, неначе
Сердезі духа додали.
Він випрямивсь, єго тремтяче
Обличє прояснилось, око
Зустрілось з панським: він глибоко
Вклонив ся і сказав: — Коли
Я провинив що против права,
То щож робити, відповім!
Я роблю те, що божа слава
Мені наказує. Я ж стою

Вже в гробі одною ногою,
Мене не тикаєсь зовсім
Грозьба ніяка ні обава, —
Сумліне в мене по над всім!

Сказавши те ще раз вклонив ся
І звільна, тихо віддалив ся.
Пан аж зубами скреготав.
„Постій ти поне! За ту штуку
Ще ти мою почувеш руку!“ —
Раз по раз люто він шептав.
І кляв і слав старого к дідьку, —
Та успокоївши ся крихітку
Він розбирать почав в думках,
Як справдити свої погрози, —
І з лютости о мало сльози
Не виступили на очах,
Коли побачив, що попови
Не так то легко що зробить.
У консисторії просить,
Щоби попови заказали,
Взяли його або вкарали, —
Те пана якое не кортіло.

Чи, до циркулу заносить
На него скаргу? Там і мови
Нема о тім, щоб виграть діло —
Таж там комісар, що й послідну
Сорочку б радо з него здер!
— Ні, — думав, — лиш одну тепер
Дорогу бачу відповідну:
До Львова йїхать, там і так
Контракти, сойм постулятовий,
Забави... Продамо рїнак,
От і найде ся грїш готовий.
І жінка троха погуляє, —
Давно вже бідна нарікає,
Що дома із нуди засхне;
Ну, то й піду я особисто
До губернатора і чисто
Все розкажу. Таж він мене
Зна' з давна, — часто ту гостив,
Ще як у Самборі служив
Комісарем. Постійте хами!
Чекай ти попе! Буде з вами
Не те! Я спражу вас на схаб!
І вже вам певно не поможе

Ні просьба, плач, ні святий Боже,
Ні сей беззубий, клятий Шваб!

ІХ.

Пойіхали пани ді Львова,
Аж закурила ся дорога,
І знов в людей підняв ся дух,
Немов якась гнетуча змора
З села уйшла. Хоч то від слуг
Прийде ся завтра більш ніж вчора
Терпіти, та така то вже
Натура людська, зміни хоче:
По яснім дни бажає ночі,
Одного довго не знесе.
Нехай хоч гірше, лиш би інше!
А без панів, то хоч і більше
Докучить панщина, та знов
В хатах, на улиці немов
Говориш, дихаєш вільнійше.

А тимчасом наш піп не спить,
Все про тверезість навчає

Та до присяги притягає.
Люд з разу слухає, мовчить,
Всім якось дивно виглядає,
Як можна хлопови не пить!
А деякі лякались таки,
Щоб пан не змусив їх ломать
Присягу. „Хто то може знать, —
Мовляли тії небораки, —
А ну-ж в інвентарі стоїть,
Щоб мусів хлоп горілку пить?“
Що ніп толкує — все дарма,
Присяга, бач, страшнее діло,
Погубиш легко душу й тіло!
Побачив ніп, що так нема
Ладу, на інше здогадав ся
І до комісаря удав ся,
Його спровадив у село.
Комісар аж не знав де сісти,
Коли такі веселі вісти
Почув. „Отак, отак пульо
Тавно вше трена вам зрочити!
Ваш топрій, щирій, тихий лют,
Та поки путе вутку пити, —

Тармий нат ним усякий трут!“
 А тайком певно тішивсь досить,
 Що пана добре се підкосить,
 Коли хлопи покинуть пить.
 От раз в неділю по відправі
 Люд з церкви рушив виходить,
 Аж зирк! близь церкви на зарінку
 Ми комісарську однокінку
 Побачили, і сам садить
 До нас, у мундури, при шпаді.
 Прийшов, вклонивсь усій громаді.
 — Ну, кльопа, як се мате? Здраві?
 — Спасибі, пане!

— Но, но, но!

Я маю сльово вам отно
 Сказати. Ту єкомость ваш,
 Як чую, вам ховорить тутки,
 Щоп ви зарік ся пити вутки.
 То є парз пекно! Лиш кураш!
 Лиш смільо! Чую, ви поялась,
 Що пан наропить крик и галас?
 Ну, ну, най спронує рошить!
 Ви тумала, що пан вас моше

Присилувать хорілку пить ?
Ні, ні, не пійте ся ! Хрань Поше !
Я вам кашу : цісарска воля
Така, щоп кльоп щасливий пув ,
Щоп мав тосить хутопи, поля,
Щони до школи ся хорнув !
Наш цісар — слухайте лише, —
Вас хоче вільними зронити !
А як путете вутку пити ,
То скаше : Е, той лют іще
Не варт своцота ! Зрозуміла ?
Ну, йтїть теперь то свого тіла !
Рошіт, як ваш єкомость хце !

Сказати вам не маю сили ,
Яке вражіне ізробили
Отті слова на всіх селян.
Сам цісар нам не каже пити !
Нас хоче вільними зробити !
Що нам тепер шинок і пан !
Мов грім прогоготів селом , —
Ніхто не йшов обїду йїсти ,
Всі опяніли мов від вісти ,

Що воля близька!.. Всі валом
Та на пошівство повалили,
Убогу хату панотця
Мов рій шумячий обступили.
І вже не чуть було слівця,
Що хто сказав, лиш клекотіло
Гуртом: Панотче! Воля! Воля!
Ми будем вільні! Проч недоля!
Проч панщина! І душу й тіло
За цісаря, — він волю нам
Дає! Кажіть у звони бити!
Ходіть присягу проводити!
Ми всі, старі й малі від нині
Присягнем Господу і вам
До віку вічного не пити!
На волю хочем заслужити!
Ходіть, панотчику єдині!

Зблід панотець. Злякав ся бідний,
Не знав, що стало ся з людьми.
Та радість, крик той однозгідний
Свідчив, що ту вже справді ми
Йдем не по „жартовій дорозі“.

Про жадну волю він не знав,
Натомісь пан йому нагнав
Страху чимало, а в погрозі —
В губернії, в царя самого
Шукати правди против нього —
Він бачив справді щось страшного,
Бо бідолаха добре знав,
Що таки зо страху збрехав,
Що з консисторії не було
Такого наказу, щоб вчить
Хлопів тверезости і навіть
Йїх до присяги приводить.
Старече серце добре чуло,
Що сли-б так добре пан завзявсь,
То міг його біди набавить,
І що там в Юрі б не озвавсь
За ним ніхто, противно, власть
Духовна — перша кине камінь
На „незаконную“ его
Роботу, і сама віддасть
Його на глум. Так от чого
Злякавсь старий. Нехай ще нині
Щось справді лучить ся в народі,

Пан не питатиме, чи винні
 Такі причини або інні,
 А скаже: винен ніш тай годі, —
 І бідному попови — амінь!

Опершись обома руками
 На паличку, мовчав він. Довга
 Була та хвиля, поки втих
 Безладний гамір товп сільських.
 В кінці промовив він: „Що з вами?
 Гей, діти, діти, бійтесь Бога,
 Що се ви робите? Яка,
 Де, відки воля вам приснилась?

— Ні, не приснилась, — відклика'
 Народ, — а справді об'явилась.
 От пів години ще нема,
 Як пан комісар власним словом
 Сказав нам! Людям урядовим
 Брехать?...

— Щож він сказав вам, а?
 — Сказав нам те, що й ви паноче,
 Щоби горілки нам не пить,

А ще додав, що цісар хоче
 Нас — каже — вільними зробить.
 — Ну, і що більш?

— І більш нічого. —

— Дурні, дурні! І ви так з того
 Утішились? От барани!

Що цісар хоче, — милий Боже! —

Се ж певно! Але чи він може?

Чи зараз може? Жди небоже!

Та ви ж подумайте самі:

Хто має в хаті три сини,

Всім трьом рад долю запевнити, —

То годі враз всіх трьох женити,

Бо всіх не міг би обділити,

І сам би ще лишивсь в зимі

Без хліба. Так то і в державі.

Цар батько, в него три сини:

Хлопи і військо і пани;

Усі цареви рівно милі,

Бо всі однако царській славі

Допомічні й державній силі.

Цар робить тож для них, що може,

Та всего годі враз зробити.
Вам волю дати було-б гоже,
Та хто там зна', пани би може
Тоді схотіли бунт зробити.

— Що? Бунт? Нехай лише крінуть ся,
То й чорт не визнає, де дінуть ся!
Торічних мало йім запуст?

— Ну, бачите, які ви діти,
Як мало вміли-б ще цінити.
Ту волю, сли ще з ваших уст
Такі погрози йдуть! Ні, милі,
Ви не дуйте своїй силі!
Не мести, не різні від вас
Жадає цісар. Вашу долю
Єму довірте! Він вам волю
Дасть певно, як настане час.
А криком, шумом — вірте любі!
Ви ворогів лиш своїх днесь
Укріпите і поцретесь.
Самі на стрічу власній згубі.

Похнюлились і посумніли
Хлопи. Не любо то звеніли
Слова ті в їх ухах, — та щож
Робить! Правдиве, хоч не гоже
Те слово: дав би цісар може
Йім волю, та хто зна, чи може?
Похнюпились і посумніли, —
А многих таки ще свербіли
На тілі панські канчуки,
І власна шкура знай шептала:
Не будь ти брате надто смілим,
Заким ще чорного на білім
Нема, що ми не кріпаки!

І вся громада застогнала:
— Так щож, панотче, нам робить?

— Щож, діти, Господа молити
І тихо бути, смирно ждати, —
Чень то не довго вже прийдеш!
Нікому й слова не казати
Про те, що вам комісар днесь
Сказав.

— Ну, добре, най так буде!
Але горівки вже ні в рот!
Рад цісар знать, щó ми за люде,
Так ми єму й покажем от!
Ще нині, зараз ми готові
Тверезість вічну присягти!

— Дай Бог вам встатчити ся в слові,
Покуси всі перемогти!
Та се не так то легко, діти!
Присяга, діти, то не жарт.
А знаєте ви, що зробите?
Пізнаєм, хто якого варт.
Отсе Пилипів піст надходить.
Слюбуйте кожний сам собі —
Не пити, в згоді і любові
З усіми жити, кривди й шкоди
Не памятать і не робить,
Перемагать покуси вражі,
І терпівиво все зносить,
Що Бог нашле за блуди наші.
Відтак перед Різдом святим
Хто чутиме охоту й силу, —

Відбуде сповідь, а затим
Присягу зложить Богу милу.
Так дітоньки, отсе ще вам
Два місяці тяжкої проби,
Перенесіть єї, ащόби
Готувим, чистим можна нам
Вступити в рік новий. Хто знає,
Що той новий рік приведе!
То ж хто присяги з вас бажає,
Най на новий рік в церкву йде!

Громада хвилю помовчала,
Потім вклонивши ся сказала:
— Най буде й так! Ми пристаєм!
І ще терпіти-мем злу долю, —
Але нехай нас ріжуть, колють, —
Горілки більше ми не пем! —

X.

Кінчив ся сорок семий рік
Погідно, ясно. Сніг глибокий
Замерз, стояв твердий як тік;

Підгірські річки і потоки
Мороз стяв ледом аж до дна,
Тріщали дерева з морозу
І знаходило ся що дня
В снігу замерзлу пташку божу.
Кінчив ся сорок семей рік
Твердим віщіванем: здавалось,
Що твердо, непохитно в вік
Стоятиме той лад поганий,
Що нам до крови вже допік.

За гори сонечко ховалось,
Коли нараз почувсь звінок,
І з за горбочка на місток
Мов вродили ся панські сани.
Завиті в коцах та футрах
В село вертали пан і пані.
Звінок і вид той по хатах
Розніс якийсь невільний страх,
Мов курят страх при виді кані.
Що то за вісти він привіз?
Де був так довго? Чи заніс
Направду жалобу на нас

До губернатора? І що там
Пан губернатор відказав
Йому? — Так шепотом неслась
Глуха тривога між народом,
А всякий гнувсь і лиха ждав.

І в панському дворі в тій хвили
Усі серця тривогу били,
Йшла суетня та біготня.
Бліда, задихана двірня
Металась, мов в окропі муха,
Бо кождий чув в покорі духа
Гріхів чимало за собою,
І нишком всіх святих благав:
Загородить ему лускою
І очі й уши, щоб не взнав —
Ще лиш сей раз, сей раз послідній!
Буду наймав служби, обідні,
Щоб лиш сей раз я не пропав!

А пан понурий і похмурий
Приїхав, якось наче вовк
Глядів, змарнів щось і пожовк.

Чи то його так міські мури
Зіссали, чи грижа яка?
Роздяг ся, хвилю по покою
Ходив, по привичці рукою
Помахуючи, мов би в ній
Держав рукоять канчука,
А далі звоником в покій
Призвав лакея-гайдука.
— Най ту пан ржондца зараз стане!
Бігай! Та стій, чекай, болване!
Як пана ржондцу сповістиш,
Біжи, арендаря приклич! —

Прийшов пан ржондца. — Що чувати?
— Вельможний пане, все гаразд.
Пшеницю й жито, як Бог дасть,
За тиждень будем чисто мати
В засіках. З двадцяти телят,
Що вродили ся сими днями —

— Ну, гарно, гарно, мій коханий,
Про се і завтра ще оба ми
Помовим. Нині я би рад

Дізнатись, що в селі чувать,
Як ви мирились ту з хлопами?

— Бог милував, не було лиха!
Громада стала смирна, тиха,
Робили добре. Гріх би був
Жалітись.

Губи пан віддуб,
Неначе був нерад тій вісти.
Він по покою похожав, —
Тимчасом ржондця продовжав:
— От лиш з тим вирубом ніяк
Не можем до кінця долізти.
— З яким се вирубом?

— Хробак

Зачав часть ліса літом йісти, —
То пан казали вирубать...
— Щож? Ви хіба ще не скінчили?
— Та ні. Ту много ще занять
Було при домі, многі люде
Що були винні — відробили,
То й годі було в ліс післать
Нараз богато рук. Ще перше

Рубали дещо там; тепер же
Морози внали...!

— Отсе так!

Аж скрикнув пан і мов буряк
Почервонів, — щоби ті хами
Не простудили ся, хрानь Боже,
То най червяк весь ліс мій гложе!
Ну, гарно вашими руками
Дороблюсь я! Ідїть, я там
Прийду і все оглянуп сам!

І гордо пан махнув рукою,
А ржондця низько поклонивсь
І смирно вийшовши з покою
Почухав ся і зажурились.

— Побачимо погану зміну!...

Розлютивсь пан наш не на жарт.
Десь там йому натерли хрїну
Не будь якого! З жадних карт
Ані з гостин, хоч програвав він,
Таким недобрим не вертав він!

Та дужше ще старий похнюпивсь
І дужше ще засумував,

Коли побачив, як поспішно,
Мов кіт зрадливо, мов пес втішно
До пана жид чимчикував.
— От панський вірник! Сей Іюда
Не дармо пильно так біжить!
Когось то тра оклеветати,
Комусь то хоче ся облуда
Під ноги камінь підложить!
Ну, тай далеко ж пан зайіде
Із жидом в парі! Будем ждати
Що з того вийде! Та мабуть,
Що не побіди, але біди
З жидівських нашептів прийдуть!

А тимчасом зігнутий в двоє
Уже до панського покою
Жид не застукавши війшов.
Пан при вікні стояв, до нього
Задом обернений, і довго
Так не оглядувавсь, немов
Не чув нічого. Жид при вході
Стояв, та кланявсь, і мовчав,
А пан усе запримічав

В маленьке зеркальце. Чимало
Минуло хвиль, — все кланявсь жид,
(Він знав, чим пану догодить!)
Аж врешті пану смішно стало.
Він обернувсь. — Ну, годі, годі,
Мій Мошку, спина заболить!
Ходи сюда! Досить стояти.
Сідай, розкажуй, що чувати!

— Ох, зле чувати, ясний пане!
Вже швидко нас зовсім не стане.

— Ого, а як се?

— Чули пан?

Хлопи збунтовані до разу.
Весь піст ані оден Іван
Не пив горівки! Як заразу
Минають коршму! Ох вей мер, —
Я вже зруйнований тепер!

Веміхнув ся пан. — Ну, ну, мій Мошку,
Бог ласкав, ще не так то зле,
Коли тут бачимо тебе
Зовсім не схожого на дошку!

З тим словом поклепав пан Мошка
По круглім, повнім животі.

— Ох, ясний пан жартують трошка!
Та нині вже часи не ті!

Вже нас, як пару непридалих
Патинків кинуть на смітник!

Чи чули пан? Тутешній галех

Вже збунтував усіх хлопів!

Чи чули пан? На завтра в них

Вже постановлено: як тільки

Скінчить ся їх церковний спів,

То всі присягнуть від горілки.

— Що? Завтра? — люто крикнув пан
І схопивсь, мов сидів на терні.

— Що, піп? Він ще свої химерні
Думки не кинув? Я їм дам!

Der Teufel drein! Стара катряга!

Так завтра, кажеш ти, присяга?

Постійте, я заграю вам!

— А знають пан, — торочив далі

І кланявсь жид, — хто то вчинив,

До того руку приложив?

Ох, ох, тяжкі часи настали!

— Ну, хто, кажи!

— Хлопи казали,
Що пан комісар прийїзжав,
Край церкви казанє казав,
Що цісар хоче волю дати
Хлопам, і жде лиш, щоб усі
Горїлку кинули вживати.
Ох, ту в селі у тїм часі
Такий був крик і бунт завзятий,
Що я вже думав утікати.

— Так? А мій ржондца про отсі
Подїї не сказав і слова
Мені! Ну, добре, будем знать,
Чию як вірність оцінять!
Спасибі Мошку! Я до Львова
Як стій все пишу. Ти-ж тимчасом
Поміж хлопами викрутасом
Всю правду вивідай як слід.
На все о свідків постарай ся,
А завтрішного не лякай ся!
Ще-ж не перевернув ся світ,
Щоб піп узяв мене під ноги.

Вже ми йім ту притремо роги!
Лиш справно, тихо!
— Буде гіт!
Сказав, вклонивсь і вийшов жид.

XI.

Ще сонце лене не сходило,
Ледво на днину зазоріло,
І спало в тьмі село, коли
З звінниці звони загули
І на всеночне люд ззивали.
Від звонів гомону кругом
В хатах будили ся, вставали,
Немов зірки віконця сьяли,
А далі звільна, по́вагом
В кожухах і шапках смушкових,
В великих чоботах пасових
До церкви люде потягли.
Далеко чутно, як скрипить
Замерзлий сніг під йіх ногами
І пара з віддихів клубами
Несесь, на вусах мов ігли

Померзли в одну мить.
Ідуть купками, громадками,
Та тихо так, не гомонять,
Немов збирають ся з думками
Щось дуже важне предпринять.
Воно й не диво: аджеж нині
Є новий рік, присяги день!
І наче вояк, що в огонь
Іде, так кожний тутка чує,
Що та присяга їм зготує
Чимало лиха, що повинні
Чимало вражих сил зломить,
Чимало горя перенести,
І панських кар, жидівської мести.
Та всі рішились будь що будь
Все витерпіть і грудь о грудь
Іти, і голови зложить,
Щоб лиш свободу заслужить.

Гай, гай, була то гарна хвиля!
Як нині тямлю я йійі.
Розбужена громадська сила
Під гнетом дужшала, зносила

Всі перепони і гасила
Незгоди та урази всі.
Досить було одної згадки
Про можливість волі, щоб збудить
Народний дух! І всяк в ту мить
Готов був всі свої достатки,
Житє за волю положить.

Ох, та не довго то тревало:
Таких хвилин блаженних мало
В житю народів і людей.
Коли-б пізнійше, в тяжші проби
Було в нас більш таких хвилин,
Такого духа, ох! то чей
Не так то нині в нас було би,
І блуд, недогляд не один
За пізні-б не будив жалоби.

Прийшли під церкву: що за диво?
Заперті двері! Ту мороз,
На дворі видержать не мож.
— Гей, паламарю! Ну-ко, живо
Церковні двері відомкніть! —
Кричить народ. Затихли звони,

Зліз паламар. „Кладіть поклони,
 Хрестіть ся та до дому йдіть,
 Дверей не відомкну, й не ждіть!“
 — Що? як? чому? — мир закричав.
 — Лиш тільки я звонить почав,
 Прилетів зо двора атаман,
 Ключі від мене відобрав. —

Народ лиш ахнув. — Ох, нам горе!
 Яка се ще нова біда нам
 Від пана грозить! Що се він
 Гада', що так нас переборе?
 Він з Богом хоче воювати?
 Він церков сміє замикати?
 Гей на звінницю! Бийте в звін!
 Звоніть тривогу! Най збігаєсь
 Усе, що лиш живе в селі!
 Гуртом до пана! Най смиряєсь,
 Бо будуть кости не цілі!

І разом звони застогнали;
 Товнились люде та кричали,
 І мов пожар, так бухав гнів

З їх рухів і очей і слів.
Клинуть і грозять, кличуть: Гей,
Бігай по молоти, ковалю,
Відібем замок від дверей!
Баби ридають, наче з жалю
За вмершим. Стогін, галас, крик
На цвинтарі необіймимий!
От так то, діти, почали ми
Той славний сорок осьмий рік.

Аж ось на скруті показалаь
Ватага панських посіпак
Із нагайками, гордо так,
Бундючно 'д церкви наближалась.
І стих на хвилю крик і галас,
Всі ждуть, чого то хоче пан?
Аж ось атамán-палюган
Говорить: — Люде, що се з вами?
Чого ви стали ту товпами?
Чого ревете так завзято?

— Пустіть до церкви! Де ключі? —
Так в відповідь ревнули всі, —
Пустіть до церкви, нині свято.

— Що ви, сказились? Хто се вам
Наплів? Таж нині будна днина!
Щип вам сказав? Ваш щип—дитина!
Він і читать не вміє сам.
Пан ліпше знає. Розходіть ся!
На панське зараз лагодіть ся!
Усякий ладь сокиру й віз, —
Пойідемо рубати ліс!

Мир остовпів. Що за причина?
Не вже се справді будна днина?
Не вже усі здуріли ми?
Та ні! Кенкує зла личина!
І враз, мов вихор той крильми
Залопотить і ліс могучий
Застогне градовою тучей,
Так мир загрюкав, закричав:
— Бреши ти сам зарівно з псами,
Поганий, панський блюдолиз,
Не нас роби всіх дураками!
І щип з тобою враз не гриз
Кісток під панськими столами!
Он що він видумав, падлюка!

Та панщину — на новий рік!
Чи може панова се штука?
Най стережесь! На тім кони
Пойіде на короткий вік!
Ту з Богом справа, не з людьми!

— А я вам кажу — розходіть ся! —
Прислужник панський знов візвав.
— Ключі у пана, пан сказав,
Що хоч кричїть, хоч вередіть ся,
А нині не буде відправ.
А в разі бунту пан покличе
Коменду війська у село.
Я раджу — розходіть ся швидше,
Щоб вам ще гірше не було!

— А най ту котить і гармати!
Хоч голови ту покладем,
А кроком відси не підем.
Се що, день у день працювати,
А навіть тільки свят не мати,
Щоб Богу помолитись?! Гей,
Ломаймо двері! Най трібують,

Най нас у церкві всіх мордують!
Проч, посіпаки, від дверей!

Та панські слуги добре дбали,
Густим рядом при дверех стали.
Довкола них зробив ся стиск;
Обмахувались нагайками,
А далі штовхать кулаками
Взялись... Люд тиснесь, писк і виск;
Вже по над голови людей
Почали задні до дверей
Метать великі снігу груди,
І гнів кінів чим раз страшнійш,
Де-де в руках заблещув ніж
І чув ся крик: Най гинуть Юди!
І може-б сорок осьмий рік
Були ми кровю охрестили,
Коли би в тій рішучій хвили
Щи свого слова не прорік.

За шумом, галасом та криком
Ніхто й не бачив, як між нас
Він увійшов, — коли нараз

З придверним рознятем великим
В руках перед людьми він став,
І хрест високо підійняв

І голосним озвав ся кликом:

— Бог з вами діти! Що се, ви
Опутані злим духом нині?

Що ви? Татаре чи Туркині,

Що коло божої святині

Такий гармідер завели?

Чи місце ту на колотнечу?

— Не ми йїї розпочали! —

Гукає мир. — Адить, паноче,

Пан ключ від церкви взяв, ще хоче,

Щоб ми на панське нині йшли!

— Зле робить пан, то не перечу,

На душу гріх бере важкий!..

Но чи-ж то рація, щоб для того

І ви гріха не менш тяжкого

Ту допускались, і святий

Дім божий бійкою сквернили?

Ні, діти, Богу гнів не милий!

— Но ми-ж для божої хвалі
Лиш голос правди підняли!
Хіба ж і се зносить терпливо?
Як так, то пан почне нам живо
На тію кіле ще тесать!
Ні, сего не діжде дводушний!
Кажіть їм ви ключі віддать!
Як пан не буде вам послушний,
То двері будемо ломать.

— Дурні, дурні! Прости вам Боже
Отсю великую хулу!
Не вже ви божую хвалу
Оберегти хотіли може
Тим криком, бійкою? Чи ж ті
Не звістні вам слова святі:
Сли-б Богу треба оборони,
То він би в хвили легіони
Небесних ангелів зіслав?
Ні, діти! Бог вам приказав
Усяким властям покорятись
І слухать розказів усіх!

— То що ж нам, днесь до діла братись?
Панотче, се ж смертельний гріх!

— Ви з мусу, діти, не з охоти,
То Бог гріха не вмінить вам.

— А леж панотче, і ви сам
Підете також до роботи —
Озвав ся панський палюган.

— Я? — скрикнув піп, мов ужалений, —
Я? я? Чиж я не увільнений
Від панщини?

— Ні, отче! Пан.

Казав виразно нам: ідіть,
Усіх на панщину женіть,
І піп також най йіде сам.

— Не буде того! Як світ світом, —
Знов мир ревнув. — Панотче, ні,
Не бійтесь! Ми за вами всі
Обстанемо! Громада з війтом
Хоч зараз до циркулу йдем

І старості до ніг падем,
Нехай розсудить нас із паном!

— Ні, діти, — піп старий сказав, —

Не буде того! Се погано!

Сли пан нам нині наказав

На панщину, то видно діти,

Сам Бог йому сю мысль післав,

Йому дозволив розгордіти,

Щоб незадовго сам він в сїти

Своєї гордості понав.

Так от що я сказать вам мушу:

Схотів пан взяти гріх на душу,

Схотів у свято рокове

Нам церков божу замирати

І нас на панщину всіх гнати, —

Най буде й так! Хто поживе,

Побачить, що то з того буде.

Ми-ж, діти, бунтів не робім,

І за для панської гордині

В додатку ще й на себе нині

Гріха тяжкого не берім.

Ми силі власти покорім ся,

В покорі, діти, покажім ся
Ми достойнішими, ніж він.
Ви ж нині мали присягати.
Чи ви гадаєте, що вам
Зложить святу присягу дам,
Сли двері будете ломати?
Знесім ще пробу сю тяжкую,
А я вам певно пророкую,
Що Бог їйї нам почислить.
Хіба-ж не звісно вам, що з рана,
Заким зоря зійде румяна,
Найдужше все мороз смалить?
Та хоч застелить він віконце,
То се лиш знак, що швидко сонце
Заблісне й землю отеплить.

І диво стало ся з людьми:
Усі притихли, присмирніли
І похилились, посумніли,
А очи всіх на схід летіли,
Мов ждали тут-же скону тьми.
Та небо, нічу так погідне,
Тепер, коли вже малось ді-дне,

В тяжкий туман заволоклось,
І за селом в яловім бору
Важке гудіне роздалось;
І тільки піп скінчив, аж ось
Віщуючи страшну вихору
На цвинтарі високий вяз
Так жалібно почав скрипіти,
Що затремтіли всі мов діти,
І глухо застогнали враз:
— Най судить Бог! Будем смирятись!
Ходім на панщину збиратись!

XII.

Гей, розшалілась буря люта,
З устоку вітер засвистів...
Мов дикий кінь порвавши пута
Нараз на волю полетів:
То озирнесь, копитом гряне,
Підскочить, фиркне і зарже,
То рушить в чваль, аж землю рве
Копитом, колесом піде,
І знов зарже і раптом стане, —

Так вітер бурхав, скріплий сніг
Рвав з поля, ніс в село туманом,
Бив в очи, стежку з перед ніг
Неначе вкрав в короткий миг,
А вив, ревів, мов сам не міг
Скрить в собі гнів над нашим паном.
Та тяжший плач і рев і стони
Ішли по хлопських всіх хатах:
Ридали діти, старці, жони,
А буря ще збільшала страх:
Всі палець божий в ній вбачали,
Ознаку божого гніву.
З яким плачем випровожали
Нас на роботу лісову,
Як, мов на смерть вже, нас прощали,
Се не забуду, док живу!
Та ба, даремний плач і сльози, —
Пан каже, й мусить бути так!
Вже по оборах чуть погрози
І крики панських посіпак.
І от в метіль та рик шаруги
З обори ту оден, там другий
Помалу вийїзжа' мужик;

Конята форкнуть, жмурять очи,
Мужик закутався у кожух, —
А ту метіль то в бік заточить
Санки, то з переду заскочить
І запирає в грудях дух.
Та ба, сильнійша панська воля,
Ніж та метіль посеред поля!
Та воля всім, немов обух
Над головою затяжила.
І потяглись горі селом
Санки нужденні гуськом,
А буря слід їх заносила.
Часом лишень крізь вітру шум
Щось мов комарик забреніло —
Се голос звонів. Світе білий!
Там десь святкують! Люду тлум
У церкві, світло все палає,
У гору йде кадила дим,
Всі молять ся, а дяк співає...
А ми — мов клятї! Нам одним
І свята божого не має!
То всякий, вчувши звонів звук
Батїг невільно відкладає,

Знімає рукавиці з рук,
Перехрестить ся і зітхає
Й молитву шенче.

Коли глядь,
Аж і з пошівства йдуть сани,
На санях піп, два атамани
Й слуга. Значить, пан справді гнать
Попа задумав до роботи!
Яким се правом? Чи добивсь
На тее дозволу в губернії?
Не дармо ж довго так баривсь, —
А ті пани на все штудерні!
Оттак ми думали, і знов
Нових нещасть на себе ждали.
Втім роздалось з переду: Гов!
Ось двір! І ми край брами стали.
А в брамі пан стояв — високий,
Плечистий, в польських чоботах,
У футрі й шапці, чорноокий
І чорновусий. У руках
Канчук держав і махав ним
На вітер, ніби для іграшки, —
На ділі-ж сани він числив,

Що пройіждали перед ним,
А на поклони мужиків
Й кивком не одвічав одним.
Но ось попівські йідутъ сани,
За ними-ж довгий ряд таких,
Що пан вважав бунтівниками
І здавна око мав на них.
Всміхнув ся, близше підійшов
На шлях і гучно крикнув: Гов!
І стали сани. Всі вклонились
Низенько, — пан усе всміхавсь.
— А що, панове, — відізвавсь, —
Хоч нині ви не опізнались?
А може вітру хто збоявсь
І дома при бабах оставсь?
— Ні, йідутъ всі, — сказав атаман,
Що перед паном смирно став.
— Ну, то то й є! А то-б дістав!
Ех, був би битий, наче Гаман!
Скажіть ви, бургери, мені,
Що се ви робите? Коли то
Буде вже раз спокій в селі?
Здаєсь, вас ще за мало бито,

А то б вам жадні воробці
У головах не цвіркотали.
Скажіть по ви, єгомосці,
Що се ви знову загадали
Якусь присягу? Хочесь вам
Різок та буків скоштувати?
Ех, Бог не брат мій, але вам
Таку протріпанку задам,
Що й внуки будуть пам'ятати!

Сказав се і окинув нас
Мов ястріб оком, і немов
Попа побачив перший раз,
До него ближше підійшов.
— Єгомосьть — каже, — що за диво!
І ви на панщину також?
А, гарно, гарно! От правдиво
Ви добрий пастир: де йде стадо,
Туди і він іде! Ну, щож, —
Витайте! Ми приймем вас радо!

Но піп, хоч голосом тремтячим,
Але з достоїнством сказав:

— Вельможний дідич наш, як бачим
В гуморі нині! Бог послав
На пана радість — слава Богу!
Молітесь, паночку, лишень,
Щоб Бог на завтрішний вам день
Сю радість не змінив в тривогу!

Пан враз аж кинувсь, мов його
Вшпигнув гадюки зуб затрутий..
— Що, що сказав ти, попе, що?

— Кажу лиш те, що може чути
Спокійно всякий християнин:
На кого гордість Бог зсилає,
Так що й на Бога він не дбає,
То знак, що близько вже чекає
Отверта пропасть перед ним.

— Ти будеш ще мені грозити?

— Ні, ясний пане, я не грожу,
Я лиш вам кажу правду божу,
Котра мабуть незвітна вам!

— Таких вчи дурнів, як єсь сам,
А не мене будеш учити!

— Я панській мудрости віддам
Чолом охочо, — рад лиш знати,
Чи то вона веліла вам
Сьогодні свято бунтувати,
Святую церкву замикати
І гнать на панщину людей?
Ех, пане, пане, схаменіть ся!
І мудростю ви не чваніть ся!
Таж як би власних я грудей
Не був наставив в обороні
Тих ваших слуг, то хто і зна,
Чи коло церкви би в тій хвили
Ся бура і метіль страшна
Калюжі кровію червоні
Не замітала! Пане милий,
Тямуйте: в світі без ріжниць
Усе свої границі має,
І що ніхто таких границь
Безкарно не перестунає!

— Йй, гарне казанє твоє!
Та знаєш, попе, ось що дивно:
Для других в тебе мудрість є,
А робиш сам як раз противно.
Чи не казав тобі я: знай
Свої попівськії границі,
Усяку школу занехай,
Не говори хлопам дурниці!
А ти от як! завзявсь мабуть
Мене до крихти зруйнувати!
Хлопи присяги, волі ждуть,
Горілки хоч йїх ріж не пють,
Жид не платить мені вже рати!
Так щож ти думаєш? Мені
Через пона іти з торбами?
Ні, попе! Ще раз кажу: ні!
Не так я поговорю з вами!
Завчасно ти й той клятий шваб
Про волю ще заговорили!
Ось я покажу вам, хоча-б
Ви що хотіли, те й робили, —
Що я ту пан! Від нині ти
Махай на панщину с хлопами:

Зумів мні шкоду нанести,
Відроблюй власними руками!

— Що пан ту пан, я добре знаю,
Та тільки є й над паном пан!
Я тільки силі улягаю,
Но в очи пану заявляю,
Що то безправство! Що мій стан
Мене від панщини звільняє,
Що царське право пан стоптав!

— Про право, попе, річ остав,
Не твого ума се діло!
Ти бачив, попе, інвентар?
А там стоїть, що ніш тримає
Грунт між громадою з двох пар,
А з того я виводжу сміло,
Що грунт се хлопський, рустікальний,
І з него панщини звичайний
Для мене вимір припада'.

-- Воно-б то так, лиш то біда,
Що в інвентарі ж додаєсь:
Від панщини й данин свобідний.

— Свобідний тільки той, хто гідний!
А впрочім, сли тобі здаєсь,
Що кривда сталась над тобою,
То жалуйсь, — я також постою
За своїм правом. А в сей час
Я ще ту пан і мій наказ
Сповняйте! Годі ту молоти!
Ану, до ліса, до роботи!
А живо, не жалійте рук, —
В противнім разі вам гайдук
Нагайкою додасть охоти.
Ну, гейже! Рүшайте ся раз!
Я швидко вийду там до вас!

XIII.

Ревів, стогнав від бурі бір,
Немов голодний, лютий звір,
І чорним гилем мов руками
Метав в повітрі, бивсь та хріп, —
Коли понурими купками
Вїізжали ми під темний стріп.
Як дивно, лячно якось стало

Усім в тій хвили! Наче ми
В якийсь заклятий світ вїїзжали,
У царство сумерку й зими,
З котрого вже во вік не мали
Вернуть живими, як з тюрми!
Як дивно, лячно роздавались
Удари наших топорів!
У зворах, дебрах відкликались,
Немов їх відгуком ззивались
Громади відьм та ушпирів.
А кождий знав, що нині свято,
І що той святотатський гук
Хто зна яких і як богато
Накличе бід на нас та мук!
Та ба, не час було рішатись,
Коли ні думать, ні вертатись
Сіпаки панські не дають;
І ми самі, щоб заглушити
У собі страх, — давай троцити,
Що аж тріски мов град падуть.
Рубаєм, зуби закусивши,
Мов дерева ті — найзрадливіші
У світі наші вороги...

Ті стяте дерево корують,
 Те ріжуть пилами, чвертують,
 Складають в стоси і в стоги.
 Попови ж панські посіпаки
 Веліли тягати гиялки
 На купу, з парубками враз.
 — Бог з вами, — люде закричали, —
 Хіба ж старий до того здалий?
 Хіба нема сумління в вас?
 Глядіть, він ледво робить кроки,
 А ту пні, ломи, сніг глибокий, —
 Ту сил потрібно не таких! —
 — Мовчать! — атаман крикнув, — голя!
 Ми робим так, як панська воля!
 Тягніть, егомость! —

Люд затих

І мовчки, в лютости понурій,
 Під ліса шум і стогін бурі
 Кіпнє робота лісова.
 Та бачимо, як панські слуги
 Сміють ся нишком, як з натуги
 Наш пін старенький умліва',
 На купу тягнуци дрова.

Сміють ся, клятї, не зважають
На старість, на духовний стан,
Його найдужше наганяють:
— Тягніть, егомость! Швидко пан
Прийде, як стїс малий застане,
То буде клопіт вам і нам! —
Та дармо з сили вибиваєсь
Старий, — тремтить єго рука,
Двигнуть не може патика,
Ногами що крок спотикаєсь,
Паде, знов встане, знов хапаєсь, —
Та де вже там єму така
Робота!

Довго ми дивились
На те, як мучили, глумились
Сіпакі панські над попом,
Як він не кажучи й словечка
Коривсь, хилив ся, мов овечка,
З сил вибивавсь під патином.
Ба далі бачимо: знеміг
Зовсім, мов скіпка впав у сніг
Із патином, що взяв на плечі,
І груди вже хриплять старечі.

Та ще сіпакам не досить :
Мов круки жертву отружують,
То штуркують, то піднімають:
— Ну, ну, єгомость! Ну, робить!

І враз — яке се сталося диво?
Чи вітер свиснув так страшливо,
Чи затріщав підтятий пеня,
Чи мигнув блискавки огонь,
Чи в серцях наших щось прорвалося,
Що там від рана в лід стиналося,
Могучо ринуло на світ —
Досить, що мов на розказ даний
З сокирами та топорами
Ми кинулись і закричали:
— Недолюдки! Прокляті! Ждіть!
Досить вже кров ви нашу ссали, —
Тут ми розсудимо ся з вами!
Раз гинуть! Бийте їх, валіть!

Чи вітер ніс нас, чи злі духи
Прискорювали наші рухи,
Досить — в одній хвилині ми

Всіх посіпаків обступили,
 Мов парканом обгородили
 Гнівними, дужими грудьми.
 Страшливі вістря заблищали
 Туй туй над головами їх.
 — Моліть ся, кляті! — ми кричали. —
 Ось вам і піп: в кого є гріх
 На совісти — най сповідаєсь,
 Най швидко молитесь і каєсь,
 Бо відси жаден з вас в живих
 Не вийде! —

Зблідли, понімили

Сіпаки, наче помертвіли, —
 Такої розвязки мабуть
 Вони не думали діждатись.
 Від разу бачуть, що капут
 Прийшов, що годі опиратись —
 І то ще щастє їх було,
 Що жаден з них не смів і рватись
 До опору, а то б його
 Були б на певно тут же вбили. —
 І всі враз голови еклонили
 І людям кинулись до ніг. —

Рік сорок шестий і кроваві
Єго події знать в уяві
Воскресли мов живі у всіх.
— Сусіди, братя! Господь з вами!
Що робите? Хіба ж се ми
З охоти власної, сами
Те робимо? Хіба ж над нами
Не той сам пан, що і над вами?
— Неправда! — крики роздались, —
Бо нас неволять до роботи,
А ви із власної охоти
У панську службу нанялись.
Тепер ми братя і сусіди, —
А чим то ви для нас завсігди?
Які то в вас тоді слова,
Коли під вашими руками,
Під канчуками, нагайками
Нам тіло кровю підплива'?
Ні, годі! Горе наше в щертъ
Переновнилось! Всі погинем,
Але на вас ще пострах кинем!
Моліть ся! Тут вам буде смерть!

— Ха, ха, ха, ха! Отсе то й діло! —
За нами враз загоготіло, —
Ха, ха, ха, ха! Отсе то раз!
Чи бач! Пани офіційялісти
Учать ся на колінах лізти
Перед хлопами! В добрий час!
Та фе, панове! Гонор майте!
Досить клячати, — уставайте,
А то промочите штани!
І чом ті люде так над вами
Стоять довкола з сокирами?
Чи в танець ладять ся вони?...

Се пан був. Мов з землі вродив ся,
Він враз між нами появил ся,
У футрі, в польських чоботах,
І з своїм канчуком в руках,
Гордий, як все, та не гнівливий, —
Противно, усміх жартовливий
Іграв у него на устах.

Ми всі застигли. Грім із неба
Не був би так нас остовпив.

Безумний гнів, що заслшив
Нас перед хвилею — остив,
І якось так самі від себе
Ми завстидались, мов би нас
На крадіжи усіх спіймали,
І наче на коменду, враз
Ми в низ сокири попускали.
А пан, всіхнутий і гордий,
Війшов спокійно в середину,
З погордою очима кинув
На слуг. З них кождий ще блідий,
Тремтячий м'явсь з ноги на ногу
І силувавсь здавить тривогу,
А може дякував ще Богу,
Що спас його від рук людей.
А пан сміє ся з них і кпить ся.
— Ну, що, панове, — каже він, —
Навчили вас хлопцї молити ся?
А щирий знать був ваш поклін!
Ну, гарно, гарно, — се нічого
Не шкодить вам! А пану Богу
Молитва всюди мила є,
Сли тільки в екрусі і в любови

(Слова ті з притиском промовив)
Хто Богу дух свій віддає.

Мовчали слуги, мов закляті,
А пан звернув ся вже до нас :
— А дурні, дурні, дурні з вас !
Ще більші дурні, ніж завзяті !
Я ж вашу вірність трібував,
Неначе сина батько щирій, —
А вас мов біс опанував,
Сейчас рвете ся до сокири !...
Я ж, дурні, тільки жартував !

Мовчали всі, мов чорна хмара,
І поспускали очи в низ,
А пан : — Самі ви завзялись
На власну згубу ! Мов отара
На сліпо в пронасть ви претесь !
Чому ? Я вам готов сказати.
Вам ту погані супостати
Наговорили, що не днесь
То завтра волю вам дарують,

Данини й панщину скасують.
А що, не правда? Ну скажіть!

Народ мовчав.

— Ну, ну, мовчіть,
Я знаю все. На жаль великий —
Гадючі, хитрі ті язика
Забули вам одно сказать:
Як на ту волю заслужити!
Так отже я скажу вам се:
Той тільки варт на волі жити,
Хто над собою й гнет знесе!
Так от я здумав стрібувати,
Чи стоїли би волі ви?
Хотів собі зажартувати,
І бачу, що ще довго ждати,
І довго вам ще вандрувати
По розумець до голови!

Народ мовчав. Втім перед пана
Атаман виступив, вклонивсь.
— Дарують ясний пан! Від рана
З нас кожний щині вже гонивсь,

Немов листок той над водою,
Двічі над смертю самою!
А то був жарт, лиш панський жарт!...
Ні, ясний пане, вірних слуг
Другі пани не так трактують!...
Для жарту їх не сумітують
Під хлопські п'ясти, під обух!
Тож ми хіба не мали б глузду
У пана довше ще служити:
Від нині дякуем за службу, —
Най пану Бог без нас щастить!

Пан очи витріщив — ні слова!
Немов отаманова мова
Єму нараз усю ту річ
У іншим світлі показала, —
Но ще веселість не щезала
З єго лица і уст і віч.
Коли нараз між мужиками
Щось застогнало і руками
Кивнуло, — люде підійшли
І перед пана підвели
Пона, безсильного, слабого,

Що підчас розруху цілого
Лежав простертий на землі.
Він був блідий як труп, трусив ся
Немов підтятий, з під повік
Полумертвий вже взір світив ся,
І ледве чутио він прорік:
— Пан жартував! Мов батько добрий
З дітьми, йїх вірність трібував...
А чи і з Богом тож для проби,
Невино пан пожартував?
І то був жарт, що боже свято
Пан зніс, що церков нам запер?
І то був жарт, що так завзято,
Без суду і без права взято
Мене й замучено тепер?
Все те був жарт? За жарт той, пане,
Я скаргу перед Божий суд
Заношу; нині ще там стане
Мій дух, а твій, нім рік сей кане
У вічність — тож туди зазвуть!
Добро твоє в злодійські руки
Піде, й сліду не буде знать

Твого бутя, — сини і внуки
Сей жарт твій будуть проклинать!

Сі — ні то грозьби, ні проклони,
Мов крила чорної опони
Світ панови заволокли.

Він затремтів стиснувши зуби,
То вуси торгав, то гриз губи,
А далі рік: „Плети, мели!
Безумний старець, тай по всьому!
А по! Збирайте ся до дому! —
І віддаливсь. — І ми пішли.

XIV.

Неначе сини тяжкі, гнетучі
Було все те, що того дня
Ми перебули: бурі-тучі,
І вибухи чутя ревучі,
І кривда і грізьба страшна.
А як із ліса ми на поле
Без гласу вийшли, — все круг нас
Було мертво, спокійне, голе:

Сніжня площя простяглась
Кругом, безбарвна сіра хмара
Закрила небо, вітер втих, —
Лиш ген там десь синява пара
Вилась клубком із стріх сільських.
І в грудях наших після тих
Страшенних бур так тихо стало,
Так сумно ялось, наче всі
Надії наші щось підтяло,
Мов небо нам само звіщало:
По вік вам жить у лянцюсі!
Під гнетом почутя важкого
Ми звільна, мовчки йшли в село,
Мов похоронний хід. Було
Се в части й так, — таж ми слабого
Попа везли: жите плило
Із уст єго струйками крови,
Увесь він вже холодний став,
Лиш звільна серце билось, мови
Не стало, тільки прошептав:
— Прощайте, діти! І простіть
Йому, лишіте кару Богу!
Коріть ся тьмі, як довго тьму

Бог на погібелі дорогу
Не виведе!

Та ми тепер
Уже й не радивши ся знали,
Що ту коритись не пора!
Як пройіждали край двора,
То бачили, як пан запер
На ретязь браму, — знать бояв ся,
Що-б таки люд не спамятав ся
Та в жарт його і не роздер.
Та ми спокійно двір минули,
І на попівство всі звернули, —
Старого із саней знесли,
Огріли і оберегли,
А потім скаргу написали,
Пленіпотентів обібрали
Щоб до староства в мить ішли.

Такий то ми Новий рік мали:
Уже відправи не було,
Замісць потіхи всі ридали,
А к вечеру ціле село
Сходилось до попа до хати

Старого пастиря прощати,
Послідній раз поцілувати
Холодні руки. Він тепер
Ще ледво дихав, згасли очі,
А як згустіла пітьма ночі,
Він тихо, супокійно вмер.

Та те, чого так пан бояв ся,
Не вмерло таки з ним ураз;
Противно, аж тепер у нас
Із паном танець розпочав ся.
Лиш що ми скаргу подали
На пана до староства — чуем,
Вже й панські скарги дві пішли:
Одна на нас, що ми бунтуем,
Що сокирами хтіли вбить
Слуг панських, з димом двір пустить, —
А друга скарга до губерні,
Що пан комісар бурить люд,
Що вісти розпуска' химерні, —
На те, мовляв, і свідки суть.
А й справді жид зумів зловити
Кількох в громаді за язик

І видобути все від них,
Що говорив комісар.

Втих

На хвилю гомін, шум і крик
В селі; ми панщину робити
Ходили смирно, все ждучи,
Що то з усього того буде.
Аж раз — вже пізно у ночі
Ураз збентежили ся люде:
По тихій вулиці сільській
Промчались криті, панські сани
Із урядовими звінками,
І в двір зайіхали. Як стій
Пішли розмови поміж нами:
Хто се, за чим? Аж рано крем
Ми взнали: з гостей із сусідства
Сам староста з комісарем
Прибули у село для слідства.
От почали тягнуть людей.
Та ми пізнали незабаром,
Що староста у двір не даром
Зайіхав, з паном день у день
Балує, бавить ся, полює, —

А в вольних хвилях бє, катує
Хлопів і силує свідчить
На панську користь. Боже милий!
Що з нами буде! Очорнили
Ті протоколи нас кругом:
Як ми присяги забажали,
При церкві слугам загрожали
І в лісі мало що тельмом
Усіх не вбили, — все до чиста
Там списано. Про те ж, як пан
Без права накидав горілку,
Як боронив завести шкілку,
І в свято нас, немов поган
Гнав на роботу — ані слова!
З нас всякий ходить мов отрутий...
Тепер нам лиха не минути, —
Така іде між нами мова. —
Такий протокол — то тюрма!
Таж він як се пішле до Львова,
То вже й ратунку нам нема:
Запнуть, заклопють, ні чичирк,
Живих положать в домовину!
Оттак в вечірнюю годину

Зійшовши ся де будь край тину
 Сумуємо. Коли в тім зирк —
 Комісар! Скулив ся, мов крав ся
 Кудись. Ми втихли і поклін
 Йому... Хильцём прискочив він,
 І живо, шептом обізвав ся:

— Ви клюпа кльона! Поше мій,
 Як ви в протоколь самотав ся!
 О, клюпа кльона! Все як стій
 Всю правту каше! Хоч і знає,
 Шо тут єго арешт чекає, —
 Ні, він не спреше! Ключий кльоп!
 Чи в вас нема на тільки коп,
 Щопи спрехати, не признати?
 Чи моше пуків страшно вам?
 Са той протоколь я пи сам
 Казав вам втвое тільки тати!
 Ну, щож тепер?

— Що Бог пошле,
 Те будем мусіли терпіти.

— Що Бог пошле! То туше зле!
 Як путеш штати і ситіти,
 То Бог вам всю ніту пошле, —

От що! Ту трена міркувати,
Самим сепе поратувати!

Мовчали ми, — лиш наш поклін
І погляд знай за нас благає
Комісаря. Всміхнув ся він
І каже: — Туше ви турна є,
Хоч чесна, кльона! Так зрозіть:
Ще нині нічу швитко шліть
Пленіпотентів віт громати, —
Всю правту топре понишіть, —
І ша, мовчіть! Тругої рати
Нема для вас! А памятала,
Мене в ту справу не вмішала!
Ну, куте нахт! Ідіть, снішіть! —
І скулившись мов хорт, він скочив
На улицю, та до двора, —
А ми метнулись сеі-ж ночи
Письмо писать, складки збирать,
Пленіпотентів виряжать
До Львова. Крайня вже пора
Була! Пан староста вже мав
Скінчити завтра слідство з нами.

Гей, тож то лютив ся, кричав,
Коли від жида він узнав,
Що з повномочними післами
Ми жалобу післали в Львів!
Він аж заскреготав зубами
І зараз-же писати сів
Листи догінчії за ними, —
Наш пан листи ті верховими
Мав розіслати по панах:
Де хто таких хлопів спіткає,
Най зараз ловить їх, хапає,
І вяже й до староства шле!

Що й говорить вам про той страх,
В яким жило село ціле
Весь тиждень після тих подій!
В якій ненежности, трівозі
Ми ждали з дня на день, хто в тій
Війні останесь в перемозі:
Чи наші сповнять намір свій,
Чи де їх зловлять у дорозі?
На другий тиждень вість іде:
Зловили наших! Боже правий!

Як заридали ми! Тверде
Каміне-б дрогнуло. А бравий
Наш пан аж голову підняв,
Коли почув, що три дни тому
Знакомий пан післав спіймав
І під сторожею післав
Не до циркулу, а „до дому“.
„Розумний той, поцтивий Стах! —
Сказав наш пан, — зробив до ладу!
Гальо, скликайте всю громаду,
Нехай у всіх їх на очах
Посли дістануть шоколаду!
Най бачуть і най мають страх!

Зізвали нас: кого з роботи,
Кого із хат, старих, малих;
Жінок, дітей нещасних тих
Пленіпотентів в перший ряд
Велів пан ставити: най зрятъ,
Як будуть їх батьків пороти,
Нехай і внуків пізних вчать,
Що хлону пана не збороти.

Ось їх нещасних привели
 Повязаних, блідих, нужденних,
 Обдертих, змарганих, струджених, —
 А як близь пана підійшли,
 Пан гайдукам дав знак рукою
 І крикнув: В сніг їх! На землі
 Кладіть і бийте, поки я
 Не скажу: годі!

І в спокою
 Він став свистати. А двірня
 У сніг нещасних повалила,
 На кожного чотири їх:
 Оден на голову сіда',
 На ноги другий, прочі-ж два
 Ну молотить, що може сила.
 Спершу неначе на мертвих
 Удари сипались, бо в сніг
 Лицем привалені й кричати
 Не здужали, лиш тіла їх
 Метались, мов хробак розтятий.
 Пан свище, а двірня січе, —
 Вже кров крізь шмате виступає,
 Потічками на сніг тече

І з снігу, наче з під землі
Болющий хрип глухий лунає, —
Пан свище, мов не замічає.
А в тім жінки й дітки малі
Катованих ураз юрбою
З плачем, риданєм і мольбою
Поверглись панови до ніг, —
Пан свище, мов не бачить їх.
Одна дрозачими устами,
На колінках підповзши, пана
Хотіла в ноги цілувать,
Своїми кровними слезами
Той панський чобіт обливать, —
Та пан, все свищучи, носком
Йійі в уста штовхнув, аж впала
В сніг горілиць і застогнала,
І кров із уст пішла цюрком.
Аж по страшенно довгій хвили,
Коли вже біль почав глушити
Стон мучених, пан рік: досить!
Йіх підняли, снігом обмили, —
Та не було вже в бідних сили,
Щоби вдержатись на ногах, —

Їїх слуги мусіли держати.
 — Ну, що, — став пан до них казати, —
 Пізнали ви до Львова шлях?
 І знаєте, чим то смакує,
 Як против пана хлоп бунтує?
 Ще ви пізнаєте не так!
 Се вам від мене лиш завдаток!
 В циркулі жде вас ще додатокъ...
 Ведіть їх хлопці в добрий спряток,
 В шпихлір, і на оден личак
 Усіх звяжіть, і дайте їисти, —
 Опісля нам розкажуть вісти
 Про подорож: ми ще будем
 Балакать з ними два-три слова, —
 Аж як навкучить нам розмова,
 Тоді в циркул їх відведем.

А ми стояли мов мертвії,
 І ні чичирк. Всі ті події
 Послідну крихточку надії
 Нам відняли. Що нам робить?
 Боротись з паном ми не в силах,
 В губернію хіба на крилах

Жалоба наша долетить, —
А з паном староста держить!
Нам остає ся лиш мовчати,
А ні, то поле й дім кидати
І світ за очи утікати.
А пан, щоб в повні довершить
Свою побіду, обертаєсь
До нас і гордо відзиваєсь:
— Ви бачили, яка моя
За бунт заплата? Чень на далі
Будете всі докладно знали,
Як скоботати вмію я.
Жалійтесь, сли вам хочесь більше, —
А я потрафлю ще й сильнійше
Полоскотать. Кому своя
Немила шкура, — най трібує!
І ще одно. Ваш пан комісар
Вам набрехав, що швидко цісар —
Чи хто — вам панщину дарує.
Що там комісарю за те
Припаде, то ще узрите, —
А я кажу виразно вам:
Не вірте, хто вам те голосить,

Бо він не волю вам приносить,
Але біду. Ні цар, ні сам
Із неба Бог не має права
Те дарувати, що моє!
Ні, се не є цісарська справа!
Ні Бог ні цісар не дає
Того, чого і сам не має.
Так слухайте-ж, що кажу вам:
Най жадна воля вам не снить ся!
Не цісар вам йійі ховає,
І поки я ту, не явить ся
Вона, хіба я сам йі дам!

Так богохульними устами
Він висказав і в двір пішов.
Та диво, — сими він словами
Бажав нас пригнітить, немов
Тяжким камінем, — аж противно!
По тих словах в нас дух війшов.
— Сліпий, сліпий, — ми погадали, —
Тобі здаєсь, що світ увесь
В руках держиш, а доля дивно
Тебе веде і в скіє і в склесь,

І сам не зглянеш ся, як пасмо
Твоєї гордості урвесь.

І вже не страшно нам, не жасно
Було, коли щось по двох днях
Пленіпотентів наших бідних
Ледви живих на битий шлях
У путах повели. Як рідних
Ми їх прощали і кричали:
Не бійтесь, братя! Бог благий,
Не дасть, щоб без кінця ширшали
На світі наші вороги!

Не страшна нам була й та чутка,
Що до циркулу надоснів
З губернії наказ: зараз тутка
Комісарю спішить у Львів!
Пан з радости аж руки тер:
Взяли бунтівника з повіта,
Засадять же його тепер,
Що певно не побачить світа.
А ми хоч тяжко сумували,

Та все одну потіху мали:
Бог правди й волі ще не вмер!

XV.

Минула та зіма проклята,
Послідна із проклятих зім.
Зближались великодні свята.
Уже на тижні на страшнім
У полі почалась робота.
Настала вже й страшна субота —
Великий, незабутний день
Для нас, Великдень наш єдиний.
Кожду хвилину тої днини
Я тямлю, мов би все лишень
Учора діялось.

Ми з ранку,
Пок заморозь не відійшла,
В дворі пшеницю-маріянку
Для сійби ладили. Була
Пора у ранішні обіди,
Коли упорались з зерном.
— Гальо до дому, а бігцьом,

І кожний зараз най прийіде
Із бороною на майдан! —
Комендерує атаман.

Побігли ми, перекусили,
Що там готового було,
Та поспішаємо що сили.
Уже зібралось все село:
Хто з боронами, хто з сівнями,
Жінки й дівчата з рискалями,
Ще назганяли і хлопят
Погоничів, та з ужовками,
Щоб борони йшли затягать.
І поставали ми рядами,
Немов на муштрі салдати,
Атаман ходить поміж нами,
Числить, чи всі, й розпоряджає,
Кому, куди і з ким іти.

В тім зирк — аж возик надійжає
Горі селом — одним коньом.
Край фірмана гайдук куняє,
А фірман луска' батогом;

А з заду — хто се? Боже милий!
Сеж він, комісар, се той сам,
Котрого ніби засадили
У Львові! Дивно якось нам
Зробилось, серце так забилося,
Немов нечувану якусь,
Страшну чи радісну новість
Ось-ось почути нам судилось.
Атаман навіть, хоч не трус,
А також став, мов остовпілий,
І тільки буркнув стиха: Бог вість,
Що се значить ся, та мабуть
Що щось негарне!

Як узріли
Нас ті, що йїхали, так тут
Комісар штовхнув гайдука,
Гайдук жахнувся отуманілий
І мало-мало сторчака
Під віз не вправ, — та гнеть продрухавсь,
Рукою в заушник почухавсь,
І звільна обернувся, відгріб
Солому в возі, з під соломи
Щось виняв, мов великий хліб

Завите в шмату. Глядимо ми
 Й дивуємось. Аж ось гайдук
 Зліз з воза, взяв того до рук,
 І через плечі, мов барило
 Повісив, шмату відгорнув —
 Се тарабан! Ех, як торкнув,
 Заторохтів, загримотів,
 Що аж луною покотило
 По всім селі. Загаморило
 Село; з городів, з поля, з хат
 Старі й малі кричать, біжать
 Послухать, що се за пригода.
 В широкий круг товпа народа
 Віз обступила.

— Тихо, гей! —

Комісар закричав пискливо
 І встав на возі, виняв живо
 Папір з кішені

— Я отсей

Папір вам маю прочитати
 І прошу топре уважати,
 По то патент цісарський є!

І став комісар муркотати
Все по німецьки. Люд стає
На пальці, роти роззявляє,
Та де тобі порозуміть!
Лиш сей та той зітхне глибоко,
Перехрестить ся, зведе око
До неба і як стовп стоїть.
А пан комісар так утішно
Читає, голосно, поспішно
Викрикує якісь слова!...
Скінчив. — Ну, сросуміла всечко? —
— Ні, паночку, хоч би словечко! —
— О клюпа, клюпа гольова!
Своєї волі і свопоти
Не розуміє! Слюхай весь!
Віт третій май, що ось натхотить,
Вам воля повная таєсь!
Вам цісар панщину тарує,
Танин не путете платив;
Най коштий сам сопі працює!
І ще отно най коштий чує:
Пан староста тнесь випустив
Пленіпотентів ваших з цюпи!

Ну, сросуміла?

Всі мовчать.

— Ну, сросуміла, кльона клюни?

Що так стояла, як ті ступи?

Гей, віват цісарю кричать!

Усі мовчать. В тім наблизив ся
З товни наш вїйт, і поклонив ся
Комісарю, і так сказав:

— Даруйте пане, що приймаєм
Так холодно сю вість. Не знаєм,
Чи правда то. Нам запевняв
Наш пан, що то не може бути,
Що й вас у Львові мали скути,
Що цар не сміє дарувать
Нам панщини, бо то річ панська. —

— Ох, кльона кльона христїанська!

Пан мав інтерес так казать.

Та цар панам не вітширає,

Що панське. Цісар опіцяє

Йїм з каси панщину сплатить.

А я — слуга его, не мошу

Прехати, правту вам голошу!
Печать ся, знаеш, що сначить?

— Най нам здоров панує цісар,
Тай щоб при нім і пан комісар
Жили нам довго, — але ми
Вже так богато натерпілись,
Що боїмось, щоб і сей раз
Знов на леду ми не осілись.
Ми, паночку, просили б вас:
Із нами враз у двір ходіть,
Патент сей пану прочитайте,
Єму й печать сю покажіть,
А вже тоді, як він все знайде
В порядку — ми повірим всьому.
Тоді вже й цісарю благому
Подякуємо ми любовю,
Єму добром і навіть кровю
Послужим щиро ми при тім.

— Се топре, кльопа, ти сказала.
Хотім у твір, щопи пізналя
І пан ваш все. Хотім, хотім!

XVI.

Сиділи в ганку пан і пані
За сніданєм, коли нараз
Юрбою, з шумом, наче п'яні
Ми все подвіре застучили.
Комісар попереду нас,
При нім гайдук ішов, що сили
Торохтячи по тарабані.
Поблідла пані, піднялась,
Поглянула, трохи не впала,
І білі руки заломала,
І не то з питанєм, не то
З сумним докором в очи мужа
Поглянула. Та знать не дуже
І пана втішило тото
Незвикле зборище. Ще дужче
Змішавсь, аж зуби закусив,
Коли побачив, хто зтрусив
Сей збір. Комісар! Так ему ще
Нечистий вязів не скрутив?
Ну, буде лихо неминуще!
Та щоб в спокоїти жону,

Пан з ганку звільна і поважно
 Зійшов, і з грізна та протяжно
 Звернув ся до мужицтва: — Ну,
 Чого ви ту? — При тім став так,
 Що до комісаря плечима
 Був звернений і наче й з разу
 Єго не бачив. Гайдучина
 Знов в барабан заторохтів,
 Комісар з злости наче рак
 Почервонів. Лиш що хотів
 Пан щось казать, аж над ушима
 Єго: „З цісарського розказу!“
 Мов ніж по склі заскреготів.
 Пан обернувся. — А, пан комісар!
 Рідкі в нас гості! Nu, wie geht's?
 Давно зі Львова? Вже кінець
 Йїзді? Ну, щож там каже цісар?

„То є патент цісарський з дня
 Сімнайцятого цвітня, року
 Пішучого! І во імя
 Цісарське — з завтрішного строку
 У краю панщини нема,

Танини зносять ся й земля
Хлопам дає ся рустікальна,
А тітичам за право те
Сам цісар з каси заплате —
То воля цісаря пуквальна!

— O Sapperment! Warum nicht gar!

Пан скрикнув, мов змیا вкусила.

— Великий цісар! Царська сила
Над всіми нами! Значить — дар!
Дар для хлопів. Який цар добрий!
Та щоб той хлопський рід хоробрий
Після заслуг обдарувать,
То треба нас обрабувать.
Віднять нам те, що з волі неба
Вважалось нашим! Що й казать, —
Чудесна добрість! От як треба
Народну вдячність здобувать!
Га, що-ж, ми дурні, раді вчить ся!
Слабі ми, мусимо корить ся!
Лиш прошу, ще одно скажіть,
Чи є там ясно в тім патенті:
Де хлопи паном не контенті,
Сейчас до кіс, ловіть, вяжіть!

Чи там наказані пожари,
Різня, убійства, люті кари,
Рабунки панських дібр усіх?

— Herr Schlachziz! відказав комісар, —
Herr Schlachziz, mässigen sie sich!
Тогра для всіх пашає цісар.
А про рапунки та різні
Ніякий патент не говорить.

— І в сорок шестім році ні?

— Herr Schlaehziz, пан є туше скорий
В пітозрїнях! А ліпше-п тати
Вше сорок шестому спокій!
Самі ви, польські атентати
Сачали на хлопів стріляти,
Самі на власний карк ви свій
Стягли піту! Я, пані цею,
Як ни в вас кльоп пув шольовік,
То він ни вас не пік, не сік,
А грутю заступив своєю!
Та па! Не те вам в гольові!
Тля кльопа пуки і панщизна,
А в вас повстаня все нові,

Вас зве ойчизна-шляхетчизна!
 А як наш цісар після прав
 І пана й кльона ту трактує,
 Ви в крик, що вольнощ вам украв,
 Що кльона вам урят пунтує.
 Ні, пане, ти тепер посунься!
 Кльон не сліпий, кльон топре паче,
 Те є сторове, те поляче, —
 Der Bauer, пане, ist für uns!
 Тепер пропали агентати!
 А як які вовки прийтуть,
 Щон нашу стайню напатати,
 То вше ту вірних псів найтуть.
 Що топре вуха йім намнуть,
 Аш путуть товго памятати.

— О, Sapperment! Тяжкі часи,
 Коли вже все зійшло на пси!
 А псів багато в нашім краю!
 Та тільки-ж, панцю, я гадаю,
 Ви помилились, сли за псів
 Вважаєте отих хлопів:
 Пси вірні свого пана знають,
 Пси вірні у тяжкій годині

Його боронять, заслоняють!
 Ні, се не пси, а просто свині!
 Не віриш? От попробуй лиш
 Ти моїм псам перечитати
 Сей свій патент, то гнеть уздриш,
 Як кинуть ся тебе витати.

— Herr Schlachziz — пискнув ображений
 Комісар, луком випяв грудь
 І руку звів — та пізно! Лють
 Перемогла вже в панськїм серці,
 Він тупнув, крикнув, мов скажений,
 Почервонів, а у очох
 Заграли іскорки зловіщі.
 — Der Teufel drein! Він ту на герці
 Прийшов зо мною! Швабський кнѣох!
 Гей, хлопці, хто-сте найсильніщі,
 Беріть його і заведіть
 У псарню й фіртку защеніть, —
 Най псам патент свій прочитає!
 А ви роззяви — до хлопів
 Звернувсь, — ще мало патиків
 Набрали? Що за біс вас пхає

Під мої руки? Браму там
Замкніть! Ось я снідане дам
Всім, хто ту є! Де лози, буки?...

Ми помертвіли. Поки ще
Отямились, а слуги вже
Комісаря за руки ймають,
І хоч він як кричав, пручавсь, —
Бігцем помимо волі мчавсь,
Лиш поли фрака з заду мають.

XVII.

Була у пана царня славна,
Бо пан мисливий добрий був
І в ловах любувавсь віддавна.
Чимало грошей повернув
Він на тих псів. Ту-ж край обори,
Оперта о стіну комори
Стояла царня: був то пліт
Високий і дашком покритий
В округ; в нім мов несамовитий
Скиглив і вив собачий рід.

Була там з сотня тої зійїжні:
І раси й рости й масти ріжні,
Хорти, бульдоги, ямники,
Одні на ланцюгах стояли,
Другі в будках спокійно спали,
А інші рвали ся, скакали
Верх плота, й вили залюбки.
Йїх лиш три рази в день кормили,
Тай то ще скупо, щоб не тили
І швидше гнались за звірем;
Нїхто нї гладить нї пестити
Не смів йїх, в псарню достунити
Не мїг нїхто, лиш псар Єфрем.
Було пройдеш лиш коло плота,
То рвесь, скиглить тота голота,
Аж землю під собою йїсть;
От і не диво, що на тую
Дивну, нечуваную вість
На поступок безумний, лютий —
Комісаря до псарні пхнути —
На нас на всіх упала млість.

А пан стоїть, як хмара чорна;
У псарни клекотить, мов жорна

Каміне мелють. Враз піднявсь
 Страшений дзявк і ляск собачий —
 Се знак, що розказ той ледачий
 Сновнивсь, що в псарни оинивсь
 Комісар. Слуги ще стояли,
 Мабуть, що фіртку зацінали,
 И сміялись глуно. Аж нараз
 Із псарні писк підняв ся дикий,
 Що заглушив собачі крики
 І всіми серцями потряс.

— Ратуйте! Квальту! — закричало
 Із псарні — й разом замовчало.
 Мов іскра впала між народ.
 — Ратуймо! — разом заревіли, —
 Біжим, ломім сей огород!
 Пробі! Комісаря пси ззіли!

І як се сталось, Бог там знає, —
 Ураз мов грім заломотів,
 Так кинулась товпа цілая
 Туди, аж двір застугонів
 Від топоту. В одній хвилині

Пліт рознесли ми по колині,
Будки, дашки — все на шматки!
Собак, що дужші і лютіші,
Всіх перебили тут на місці...
Крик, гвалт, кроваві дрючки,
Проклятя, зойки і побої, —
Все в оглушаючу злилось
Музику — дай Бог, щоб такої
Вам чути вже не довелось!

Широко рознеслась відтак
На все Підгір'я і Поділя
Ся вість про те, як ми собак
В день волі даної побили,
Собачою кровю освятили
Свободу. Ніщо то й казать,
Падкий наш люд на все смішнее;
Десь їм школяр сказав про тее,
Що в Франції якась Бастілля
Була: кого туди всадять,
Тому вже світа не видать.
Так от як ту Бастіллю кляту
Люд зруйнував аж до основ,

Тоді аж вольне сонце в хату
Зирнуло, й день новий прийшов.
Похопили се наші люде:
А в нас хоч песся битва буде
Замісець Бастилії! Було
Сміху із тої битви много, —
Та в самій хвили ми смішного
Не бачили — ми лиш одного
Шукали. З уст усіх ішло
Одно: — Комісар! Де комісар?
Де патент, що прислав нам цісар?

Комісаря десь не було!...
Тут люде всі заметушились:
Не вже так зійіли пси його,
Що й костюмахи не лишились?
Аж зирк: в соломі, де гніздились
Собаки, щось шуршить! Ого —
Припали ми і відгребли
Солому — бач! а се комісар!
Грудьми принав він ід землі,
Встромив пів тіла в пессю буду,
Лиш ноги ще видні були

З соломи, а в руках держав
Патент, котрим звільняв нас цісар.
Він тряс ся весь, і не без труду
Ми витягли його на яв,
Та бідненький аж застогнав
На ноги ставши: пси розжерті
Штани пошарпали на нім,
Порвали й тіло: тяжкі рани
Виднілись в місці не одним,
І кров лилась, — і певно смерті
Пожив би був він безталанний,
Коли-б заздальгідь в солому
Не заховавсь, і як би ми
Такому жартови страшному
Кінця не вдіяли сами.

— О-ох! Ветіть мене то пана! —
Стогнав комісар, — ох, о-ох!
Jetzt wird er sehn! Та кошта рана
Путе міні за світків твох!
Тепер ше я йому покашу!
І штильгукajúчи ступав
Опертий на молодіж нашу,

Аж з болю зуби затискав.
Го, го! Тай пан мабуть письмо
Пронюхав носом і побачив,
Що троха надто насобачив,
І не з поклоном ми йдемо.
Чим скорше слуг у двір стягнувши
І двері на замки замкнувши
Він сам з рушницею в руці
Став у отворенім вікні.
Таке оружје поготове
Комісар навіть не прибаг,
Зблизивсь і рани на ногах
Показуючи крикнув: — Ах!
То є кощінноц старошольска!
Herr Schlachziz, — то є пезгольове
Тля вас! А за запавку тую
Я вас в тій хвили арештую!...
То що? Ви йтете вше то войска?...

Та пан у військо не збирав ся,
Лиш на комісаря зміряв ся
Стрільбою, й крикнув: — Бачиш се?
Тікай від мене, швабський сину,

Бо бистра кульха за хвилину
Тобі погибель принесе!

На вид стрільби, забувши рани,
Комісар мов змією гнаний
Відскочив зойкнувши на бік.
Оглянувся, далі зупинив ся,
Бо вже в безпечнім находив ся,
І аж тогді до пана рік:
Herr Schlachziz! Грозиш? Топре, топре!
За тее грошене хоропре
Ми порахуємось! Ще раз
Говорю: в імени закона —
Ти арештант! Піттайсь сейчас,
То й кара путе уменшона!

— Ходи сюда! Бери мя! на! —
Кричав з наругою Мигуцький, —
І разом з кожного вікна
Заблисели люфи стрільб. Війна!
Весь збір заметушив ся людський.
Комісар зблід і занімів

І сам не знав вже, що казати.
 Коли в тім в імени хлопів
 Війт виступив і так повів:
 — Позвольте, пане, нам ділати!
 Нам цісар нині волю дав
 На те, щоб ми йому служили;
 А скоро пан забунтував,
 Ми ужиєм своєї сили,
 Щоб нарозумити його!
 Чи так, громадо?

— Го, го, го!

Громада зично закричала, —
 Нам Горожана показала
 Примір, як гнать ті звірі з нор!
 Крешіть огонь! Давай соломи!
 Всіх живо смирних уздримо ми
 Всіх вивабимо на простор!

Ще дужше зблід комісар бідний,
 Затряс ся, на коліна впав.
 — О кльопа, кльопа! — закричав, —
 Ще лиш сей раз, сей раз послітний
 Тля мене ласку ту зроніть

І тайте спокій! Не паліть!
Втишіте ся! То тому йтїть!
Лишіть його! Не погупляйте
Мене! Як твір пітпалите,
То закричать усі лиш те:
Комісар так казав! Ви тпайте
Лиш те, щоп він з села не втік,
А я його вісьмў як свого!
О, не ронїть мені ще того!
Ітїть то тома і нічого
О тїм нікому не кашїть!

Поміркувались ми. Нехай
І так! Така вже панська доля,
Що й ворог обстає за ним.
— Ну, а щож, пане, наша воля?
— Ви ще не вірите?

— Один

Бог бачить, як би раді вірїть, —
Та так богато вже карались
За ню, так часто помилялись,
Що хочем поперед змїрїть.

— О, пітна кльопа! Пітний край! —
Зітхнув комісар звівши очи, —
Так багато піт зазнав і лих,
Що й вірити в топро не хоче!
Сли так, пішліть ви верхових
То старости, його спитати,
Чи я прехав в такій причині!
Та впрочім сам ваш пан віт нині
Не путе панщини шатати!

— Най буде так! Як стій пішлем
Людей до старости, щоб крем
Розвідатись, — ми всі сказали.
Промили рани і обвили
В комісаря, і посадили
Його на віз, і провели
Його гуртом весело, шумно
Аж за село, і прирекли
Вестись розважно і розумно.
Ми мовчки панський двір минали
Лиш вартових дали, щоб з дали
Двора і пана стерегли.

XVIII.

Великдень! Боже мій великий!
Ще як світ світом, не було
Для нас великодня такого!
Від досвіта шум, гамір, крики,
Мов муравлисько все село
Людьми кишить. Всі до одного
До церкви пруть. Як перший раз
„Христос воскрес“ заспівали,
То всі мов діти заридали,
Аж плач той церквою потряс;
Так бачилось, що вік ми ждали,
Аж дотерпілись, достраждали,
Що він воскрес — посеред нас.
І якимось так зробилось нам
У душах легко, ясно, тихо,
Що бачилось готов був всякий
Цілій землі і небесам
Кричать, співають: минуло лихо!
Найзлійші вороги прощались,
Всі обнимались, цілувались,
А звони звонять, не стають!

А молодь бігає мов п'яна,
Кричить що сили в кождий кут:
Нема вже панщини ні пана!
Ми вольні, вольні, вольні всі!
Ба й дівора, що в старших баче,
Й собі вигукує, неначе
Перепелята по вівсі.
А як скінчилась Божа хвала,
На цвинтар вийшов весь народ,
І як було нас тільки сот, —
Від разу ниць на землю впала
Ціла громада й заспівала
Той величний хвалебний гимн:
„Тебе, о Господи, хвалим!“
Мов грім зарокотіли з раня
Слова високі, звуки втішні, —
Але кінець святої пісні
Покрили голосні риданя!
Дарма б і силуватись, діти,
Щоб розказать хоч щось-не-щось,
Що в той день славний довелось
Мені на власні очі здріти.
Народ мов безумів з утіх:

Старі скакали, мов хлопята;
Той пару коників своїх
Цілує кожного мов брата,
Та приговорює, пестить;
А там гуртом сільські дівчата
Всі скиндячки з голов знімають
І бють поклони і складають
Перед іконою; кричить
Усякий на витане друга:
Христос воскрес, а панщину
Чорт взяв! А той старий дідуга,
В селі найстарший чоловік,
На давну, ледви замітну,
Могилку аж грудьми приник
І обнімає дернину
Й кричить що сили: Тату, тату!
Ми вольні! Тату, озовись!
Таж ти цілих сто літ ту кляту
Неволю двигав, і вмирати
Не хтів, а волі ждав! Дивись,
Ми вольні! Бідний, ти дождати
Не міг, — аж нам той промінь блис!
Вже моїх внуків пан в палату

Так як мене не забере!
Возьміть мене до себе, тату!
Ваш син свободним вже умре!...

Аж ось, заледво піш успів
Паски християнам посвятити, —
Аж бачимо: щó се долів
Селом валить? Сіріють свити,
До сонця гудзики блищать
І вістря по над головами, —
Тяжкая маса мірно, в ряд
Важкими стугонить ногами.
Жовніри! Грянув барабан,
Мов о стіну горохом сипнув.
А в тім — о Боже мій! — я глипнув:
Посеред відділу — наш пан!
Взад руки скручені, понурій,
Лице до долу похиляв,
Мов день і світ і сонце кляв,
Людей встидавсь. Із заду шнури,
Що панські руки оплітали,
За кінці у руках держав
Гайдук, немов мужик, що гнав

Вола на торг. А позад всіх
 Комісар йїхав на візочку,
 І усміхнувсь, як на горбочку
 Побачив церков, тиск сільських
 Людей, що очи витріщали
 З страхом і подивом на сей
 Незвиклий вид.

Вже наближав ся
 Той похід, а як порівняв ся
 З людьми, комісар крикнув: Гей!
 Пан капраль, станьте!

— Halt! — роздав ся
 Крик капраля.

— Христос воскрес! —
 Комісар крикнув до людей.
 — Ну, кльопа, вірите вше тнесь,
 Що ви свопітні? Ну, щасть Поше!
 А то пан тітич ваш є! Моше
 З ним попрощаетесь, за ту
 Єго велику топроту
 Єму потякуете? Шиво,
 Спішіть, хто зна', чи скоро вше
 Його увитите, по йте

Він у гостину, пити пиво,
Що наварив тля сене сам,
І не так скоро верне вам!

Мовчали всі, мов онімілі,
Ураз і радість, жаль і страх
Мішали ся у всіх серцях;
Всі очі хлопські остовпілі
Уперлись в пана. Він стояв
Понурившись, мов почував,
Що і його ткнув налець божий.
Але ні оден крик ворожий,
Ні згірдений сміх, ані проклін
З товпи не вийшов. Що вже книти
І клясти й звязаного бити,
Коли й без нас побитий він?

Мовчали ми, та не мовчав
Комісар; ноги ще боліли
Так, що аж зуби він зціпляв,
І було видно, що бажав
Чим можна пану допекти;
Він очевидно лиш в тій цілі

Казав його пішком вести
Через село, ще й гайдукови
Дав позад нього шнур нести.
Тепер до пана він промовив:

— Herr Schlachziz! видиш, кльона ті,
Що ти вважав за хутошину,
Вони чеснійші, ніш такі
Як ти! Вони в тяшку хвилину
Не хочуть книтись і клясти,
Вони топі твою провину
Прощають — вичу то по них!
Ех, кльона кльона, топра кльона!...
Но я, пань-цею, не з таких!
Я вше як злий, то чіста зльона!
Кеп той, пань-цею, хто тає
Пільш ніш сам має, і хто хоче
Ропитись діншим, ніш сам є!
А хто міні зронив що зле,
То най ше ані в тні ні в ночи
Мені то рук не попатає,
По товго йїх попамятає!

Тут нап мов в кліти звір метнувся,
 Підвів лице і озирнувся,
 І на комісаря з такою
 Ненавистю глядів страшною,
 Що той аж зблід.

— Гієно! Кате!

Погане, швабське племя кляте!
 Чи ще тобі не всох язик?
 Чи ще ти мало мої муки,
 Моєї жінки сліз, розпуки?
 Чи той єі болющий крик,
 Як розставала ся зо мною,
 Іще тебе не вдоволив?
 Ти ихнув йійі, в грязь повалив!
 Сміє! Таж ти єі одноі
 Слези не стоїш! Звірю лютий!
 І ще бунтуєш тих звірів,
 Щоб рвали, дерли нас на-вшів,
 Бо вона — слаба, а я — закутий!
 Та ні, Бог ласкав! Ще та проба,
 Мов хмара чорная мене!
 Веди до старости мене!
 Сильнійший Бог, ніж швабська злоба!

— Га, га, Herr Schlachziz! — реготавсь
 Комісар, — ти побожним ставсь?
 Sehr schön! А віт коли-ш то, прошу?
 Таш ще не тавно, як я чув,
 Тим самим кльоном ти замкнув
 Поперет носом церкву пошу!
 Піти ми пітем, та помалю,
 То старости ще маєм час, —
 А перет тим ще криміналю
 Вітвітаєте ви у нас!

І капралю сказав дві слові
 А капраль крикнув воякам:
 — Marsch!

— Ну, ви, кльопа, путь сторові! —
 Комісар крикнув нам на возі.
 І похід рушив по дорозі,
 І швидко з виду скрив ся нам.

XIX.

Минули свята. Дивно-дивно
 Було нам: вже в робучі дні

Атаман не стає в вікні,
Не стука' костуром, не лаєсь,
На панщину не гонить! В сні
Часом атаман ще ввижаєсь, —
На яві все пішло противно.
Працюють люде по полях
Самі собі, а співи лють ся,
Сміє ся небо, всі сміють ся.
Полудне — спочивати ляг
Мужик при втомлених волах,
Полуднує і оглядаєсь,
Чи де атаман не зближаєсь;
А в тім згадав, що він свободний,
І аж під небозвід погідний
Веселу пісню затягнув, —
Урвав, оглянувсь, знов ревнув:
„Гей, пропадай, ти, наше горе!
І чорт тобі най матір поре!“

А двір мовчить. Немов заклятий
Стоїть він поконець села
В саді розцвилім. Не прийшла
Охота людям — розізнати,

Що дієсь в нім. У всіх так много
Своєї втіхи, діла свого,
Що й не питали, що там дієсь.
Лиш замічали: служба грієсь
На сонічку, плуги не йдуть
У поле, — тихо так, не чуть
Ні гомону в дворі, ні крику;
Вівати, гостей і музику
Мов хуртовина серед поля
Розвіяла. І до села
Ніхто не відаєсь з двора.
От дивні божії діла!
Одно мале словечко — воля,
І за хвилину мов гора
Між хатою й двором лягла!

Аж ось у провідну неділю
По хвалі божій стали ми
Під церквою, і тут пішли
Розмови про недавнє лихо,
І про теперішню надію,
Про волю і про страх війни,
Про те, як Поляки у Львові

Щось мов задумали, про їх
Ті Ради й гвардії народіві:
Одні хрестять ся, другі в сміх...
В тім вїйт зблизивсь і крикнув: Тихо!
Панове братя, — він додав, —
Позвольте слово вам сказати!

Всі втихли. — Бог святий нам дав
Святої волі дочекати, —
Хвала Йому! — І шанку зняв,
Перехрестивсь, і всі за ним. —
Ми тішимось, і маєм чим.
Але-ж не треба забувати
Нам в радости й о тих, котрих
Бог нашим щастем днесь карає.
Панове братя, кождий знає,
Наш пан в арешті — Тут затих
І кашлянув. — Ну, пан із нами,
Що правда, добре жартував, —
Та він же за своє дістав.
Але-ж панове, там в дворі
Лишилась пані з сиротами.
Вона нам не в одній порі

Допомагала, мужа свого
 Нераз за нас слізми й словами
 Благала....

— Правда, правда! — всі
 Загомоніли, — добра пані,
 Вона невинна!

— І мені
 Здаєсь, брати мої кохані,
 Що був би гріх, як би чужі
 Гріхи на ній ми відомщали.
 Чи ви сей тиждень навіщали
 Йійі? Що з нею?

— Таки ні! —
 — Ніхто не був? В дворі так тихо.
 Хто зна', чи там не склалось лихо...
 А після всього, що було,
 Вона боїть ся нас, гадає,
 Що против неї все село.
 Панове братя, ось яка є
 Моя порада: виберім
 Кількох з між нас і в двір підім
 Потішить паню. А як треба

В чім допомгти, то й поможим, —
Се й Бог нам надгородить з неба!

— Так, так! — довкола загуло, —
Ідїть ви вийте, і ви Яцю,
(Се ніби вказують на мене)
І ви Прокопе, й ви Семене,
Ідїть! А як же б то було,
Щоб пані так і пропадала
Серед живих людей, щоб працю
Двірська служба розтягала!
Ні, що було вже, то було,
А паню треба ратувати.
Ідїть, скажїть, що все село
За дармо буде працювати,
Аж доки не повернесь пан!

— Так, братя, так, спасибіг вам! —
Сказали ми, перехрестились
І до двора іти пустились.

Мій Боже, що в дворі за зміни
Застали ми! Неначе грім
Ударив, або пошесть в нім

Враз вибухла. На розстіж сіни,
Покої і стайні, в стайнях
Реве худоба, нити просить,
А службу лихо блудом носить,
Лиш шести чути по кутах.
Плуги та борони у шліях
Серед обори ще стоять,
Як перед тижнем ми самі їх
Покидали. У кухні сплять
Лакеї, хоч уже полудень,
Не топлено в печи, смітя
Валяєсь, стук неначе в будень
З покою чуть... Пройшли ми стиха, —
Аж там візник і візничиха
Якимось куснем долота
И сокирою, що сили мають,
Шкатулу панськую лупають.
Уздівши нас задеревіли,
Все вергли і втікати хотіли,
Та не було куди втікати.
— Ну, ну, — вїйт каже, — не трудіть ся,
Куди вам бігти? Задержіть ся!
Де пані?

— Та оттут лежать. —
 Візник вказав на двері спальні;
 З них, ледво чуть, болющі, жальні
 Несли ся стони. Серце в нас
 Завмерло. Боже милий, правий!
 Ще вчора тільки блиску, слави
 І гордості й пишноти враз —
 А нині от що!

Боковими

Дверима в спальню ту ввійшли ми,
 То пані зразу й не могла
 Побачить нас. Вона лежала
 На ліжку й тихо лиш стогнала,
 Бліда, аж синія була.

— То ти, Орино? (Ся Орина
 Була єдина людина,
 Що не відбігла ще єї,
 Чим небудь хору годувала,
 І доглядала й пильнувала, —
 Але тепер була в селі,
 Пішла до вйтової хати
 Якої помочи прохати).

Зблизились ми і кажем: — Ні!
Вельможна пані, що се з вами?

Вона зирнула і руками
Закрила очи. — Боже мій! —
Вся затремтівши простогнала, —
Значить, послідня вже настала
Моя година! Се розбій!

— Бог з вами, пані, схаменіть ся,
І не лякайтесь, подивіть ся!
Ми з щирим серцем ту прийшли.
Громада шле нас, ми готові
Вам в полі помогти, і в домі
Чим тільки будемо могли.

Розкрила очи бідна пані,
Широко глянула на нас.
— Не вже се правда? Ви не п'яні?
Не вже ви люде тож, і в вас,
У мучених, похилих, битих
Не зглухло людськеє чуте?
О Боже! чом ти дав дожити
Мені до сеї хвилі? То-ж
Від нині все моє житє

Докором буде, що так много
На вас я допустила злого,
Де відвернуть все було мож!
І ви не п'яні? Після всього
Ви раді допомогти мені?
О, Бог вам заплать! Доки мого
Життя — хоч то, здаєсь, не много —
Я буду в найвисшій ціні
От сей ваш поступок держати!
А я так бідна, бідна днесь!
Недужа! Служба вже, здаєсь,
Рознесе далі й угли хати,
Муж у тюрмі там гине десь!...
О, Бог вам заплать, що в ту пору
Тяжкую ще хоч ви прийшли!
Дай Бог, щоб ви у всякім горю
То ж поміч щирую найшли!

І пані тяжко заридала,
Бліда, безсильная упала
Лицем до подушки. Що ждять?
Ми там не довго розмовляли,
Швиденько у село післали
Скликати хлопців, баб, дівчат.

Війт службу скликав, строго взяв
На допити: хто що покрав,
Все повідбирано. Післали
За лікарем; баби покої
Попорядили і прибрали.
Ті в печах топлять, ті варять
Росіл для пані; господарі
Взяли ся чергу укладать,
Кому і з ким на завтра в парі
На панське йїхати орать.

За тиждень пані наша встала;
Із служби давньої остала
Одна Орина, — прочих всіх
Сама громада розігнала.
З робіт у полі весняних
Найбільша часть була готова.
А пані ходить, ані слова
Не каже, лиш часом зітхне
Або слезами обіллеть ся,
Коли згадками нашіткнеть ся
На прошле клятеє, страшне.
Тай інші ще були причини,
Що пані плакала що днини:

Про пана й чутки не було.
Що з ним? Куди його заперли?
Не вже і слід єго затерли?..

Отсе три тижні вже пройшло
Від свят. Зве пані всю громаду
До себе до двора на раду.
Прийшли ми, на подвірю стали
По давньому і поглядали
На ганок. Але крізь вікно
Відчинене маха' рукою,
Зове нас пані до покою...
Війшли ми, бачим — що воно?
Столи заставлені чарками
Й тарелями, а по куткам
Горілка, пиво барилками.
Аж пані вийшла й каже нам:
— Сідайте, люде! От настала
Нова доба для нас усіх;
Недоля ваша вже пропала,
А нам пора змазати свій гріх.
Я бачу, як несправедливо
Мій муж із вами обходивсь,
А ви так щиро, так уцтиво

Мене поратували в горю,
 І то в саму найтяжшу пору .
 Де кожний інший відступивсь !...
 Тепер для мене ви єдині .
 Сусіди і опікуни
 І брата. Тож простіть, що й нині
 О поміч мушу вас прошить.
 Та поки діло, ми повинні
 Враз вишити й перекусить.
 Пропали вже раби й пани, —
 Нам треба мирно, спільно жити !

І після хлопського звичаю
 Найпершу чарку притулила
 До уст і війту подала.
 — Дай Бог, щоб всюди в нашім краю
 Заблисла згоди й миру хвиля
 Така як ту! — вона рекла.

— Дай Бог, щоби біда навчила
 Усіх панів, як жить з людьми!
 Хто жити-ме по людськи з нами,
 З тим жити-мем по людськи й ми! —
 Оттак громада відказала,

І чарка довкола стола
По черзі з рук до рук гуляла,
Аж поки всіх не обійшла.

Засіла й пані поміж нами
За стіл, — сумна, не їсть, не п'є,
Так видно — бере ся з слезами.

І нам той кусник в рот не йде.

Всі стихли. Далі наша пані
Як не заплаче! Всі ми ну-ж
Йййі як мога потішати.

Вона-ж крізь плач ледви сказати
Могла:—Мій муж! Мій бідний муж!...

Де він тепер? Мої кохані,
Чи з вас ніхто о нім не чув?

— Ніхто

— Неначе потонув!

О Боже мій! Вже три неділі!

Я ту лежала, хорувала,

Та з дня на день єго все ждала, —

Єго нема! О братя милі,

Ратуйте! Се-ж не може бути!

Комісар хоч на него лютий,

Та все-ж не він в окрузі пан.

Та-ж староста є старший там!
А староста наш друг, у нас
Йів, пив і полював не раз, —
То не повинен допустити
Так довго могого морити
В тюрмі! О Боже, Боже мій,
Тяжкий на нас впав засуд твій!

Ту хлипанє зглушило мову.
По хвили відізвавалась знову:
— Що-ж маю діяти тепер?
До Львова йїхать, чи до Відня,
Чи унизитись як послідня,
І тому, що його запер,
Комісарю до ніг упасти?
Чи справедливости, чи ласки
Просити? Радьте ви мені!

Ми похитали головами,
А далі вїйт говорить: — Ні,
Вельможна пані! Не за вами
Ту правда, бо зневажив пан
Комісаря. Тепер комісар
Старший в окрузі! був я сам

При тім, як старосту до Львова
 Покликали. То й раджу вам :
 Далеко проживає цісар
 І в Львів не близькая дорога,
 А в канцеляріях вони
 Почнуть по своєму спішити,
 То може пан ваш і зогнити
 Не виглянувши із тюрми.
 Ні, я би іншу вибрав часть :
 Збирайтесь зараз у дорогу,
 Пойіде нас кількох із вами,
 Просіть слізми, а ми словами, —
 То чей без письм, без просьб, без всього
 Комісар пана вам відасть.

Аж вradувалась бідна пані.
 — Спасибіг вам, мої кохані!
 Не дай Бог вам такого зла!
 Я вам ніколи не забуду!...
 Я вам до гробу вдячна буду
 За ваші добрії діла!...

XX.

По своїй келії тюремній
 Тісній, брудній, вохкій і темній

Пан ледво дишучи ходив.
І гнів і кашель 'го дусив.
Вікно кратоване високо,
Немов підслішувате око
Гляділо скоса у тюрму,
І рай зборонений, прекрасний —
Світ білий, сонця розблиск ясний
І лазуровий звід єму
Являло, мучило й дразнило,
Гадючим мов жалом жалило...
І сам серед чотирех стін
Ходив, мов звір у клітці бив ся,
То кляв, то Богови молив ся,
То всею грудью кашляв він.

Мій Боже милий, що з ним сталось!
За тих от кільканайцять днів
І половини не осталось
З давного пана. Помарнів,
Насовивсь, бігає очима
Довкола, хоч їх блиск погас,
Чоло глубокая морщина
Розбороздила, раз у раз

Покашлює і навіть кровю
Плює. „Се він як перший час
Сюди прийшов — оповідали
Тюремні ключники мені, —
То ніби своєму безголовю
Сам вірить не хотів. А далі
Як схопить ся, то по стіні
Трохи не дер ся, та кричав,
Все в коло себе бив, ломав,
І товк о двері головою,
І арештантською йідою
Нам всім на голови шпурляв.
Три дні не йів, не спав три ночі,
І все до старости просивсь,
А староста і чуть не хоче
Про него: саме виносивсь
До Львова. Присмирів потому
Наш пан, і йісти вже почав,
Лиш довго по ночах не спав
І нас під милий Біг благав
Донести вість йому із дому.
Та нам комісар наказав
З ним говорити. Що й казати,

Що й келію йому дібрав, —
 Поганьшій не міг дібрати...
 А ще до того приказав
 Лиш раз на день, тай то смерком
 Його на прóхід випускати.“

От вже і нині вечеріє.
 Ось ключник забрязчав замком
 „На прохід!“ — крикнув. Пан поспішно
 Взяв шапку й вийшов. „Як він сміє, —
 Шептав в нетямі — клятий шваб,
 Як сміє він мене держати
 Без суду й слідства? І чи вічно
 Держати-ме? Чом не чувати
 Нічого з дому? Я ослаб,
 Се байка, — але жінка! Боже!
 Хто знає, сей поганець може
 Хлопів підбурив, з мого дому
 Лиш пожарище, а вона
 Недужа, в муках десь кона'?...
 О, скоро так, то буде й твому
 Життю кінець, ти сотона!

Тяжкі ті, невідступні мисли
 Його некли і гнали й тисли,
 І він затисши кулаки
 Біг мов безумний по надвірку...
 Аж глип! іде комісар в фіртку,
 За ним чотири гайдуки.
 Комісар к нему обертаєсь
 І йшовито усміхаєсь —
 Той сміх Мигуцького немов
 Ножем у серце заколов.
 І не чекаючи, що скаже
 Комісар, він рванувсь ураз,
 Комісаря за грудь потряс
 І крикнув: — Кровошійце! Враже!
 Чи ще із тебе не досить?
 Чи ще ти моїх мук не сит?
 Коли не сит, так доконай же
 Мене відразу!

— Гвальт! Ратуйте! —

Комісар крикнув, в зад подавсь.
 Тут пана гайдуки спіймали.
 Він висапавсь і — засміявсь.
 — Го, го, Herr Schlachziz, не шартуйте,

От ви які! Ану там, чуйте,
Пан керкермайстер, Bank heraus!

Мигуцький зблід. — Се що значить ся?
Я-ж шляхтич!... Ти би смів?... Я... я...

— О, прошу, прошу не шурить ся!
Тепер в нас конституція!

І против права й против пука
Всі рівні. Хльонці, legt ihn platt!
Най пан пізна', що то за штука!
Legt ihn, і всипте твайцять пята!

І дармо пан пручавсь, кричав, —
Прийшлось в конституційний час
Закоштувать того, чим сам
Колись так щедрий був для нас.

Встав пришиблений, немов
Той трун блідий. Лиш з уст стиснутих
По крапельці сочилась кров,
І кровю також налили ся
Білки очей непевних, лютих.
Він звільна к Німцю підійшов,

І шепнув : „Ну, тепер моли ся!
 Сего не подарую я, —
 Се, швабе, буде смерть твоя!
 — Herr Schlachziz, пане топрочею, —
 Спокійно Німець відказав
 І головою пюхитав, —
 Се не кашить, то є Verprechen,
 То є погроза! Ви своєю
 Шляхецкою лихою сам
 Соші все лихо наропили!
 Я-ш ту то вас йшов в тій хвили,
 Щоп топру вість тонести вам.
 Є тут у мене ваша пані
 І кльопа, що пули піттані
 У вас, — вони сюта прийшли
 За вас просити. Кльопа кльопа,
 Та топра, пане! Ваша пані
 Мені розказувала куна,
 Як то вони їй помогли
 У всім. Не міг я відказати,
 І йшов сюта, щоп вам свій шіль,
 Свою зневагу тарувати.
 Но того, що ся тутка стало,

Я тарувати вам не міг.
Ту Ordnung є отен тля всіх!
Ітіть ше, пане, геть вітгіль
І запувайте, що пропало!

Та дивне диво! Ті слова,
Що сповіщали пану волю,
Не то що не втишили болю,
А мов збільшили; голова
Єго схилилась, згасли іскри
В очох, а хід, недавно бистрий,
Зробивсь повільний. Мов зовсім
Утратив тямку й почуване,
Зробивши кроків шість чи сім,
Він став, оглянувся — і риданє
Нараз ним затрясло усім.

Чого він плакав? Чи лиш з болю,
Чи з того, що ішов на волю?
Чи смерть вже близьку прочував?
Чи зрушила запекле серце
Мужицька добрість, що їй перше
Через насилє не визнавав?...

Оттут моя кінчить ся повість.
Що далі сталось — в двох словах
Скінчу. За пізно в пана совість
Порушилась. Грижа й тюрма
Єго здоровле підточила,
Так що заледво на ногах
Міг удержатись. І рішила
Лікарська рада, що нема
Ратунку, лиш в італьськім краю,
Під теплим небом. Що робить, —
Вже ж треба йїхать, скоро рають!
Та відки грошей учинить?
Го, го, а від чого-ж є жид
Услужний? Мошко наш не спить!
Як лиш учув, що паньству гроші
Потрібні — духом прилетів...
(А як недавні нехороші
Часи були, то не являв ся,
Але з злодіями змовляв ся
І крадене в дворі добро
Скуповував у двораків.)
От той то Юда підлизав ся,
Підеунув гроші і — перо,

А пан і сам не спам'ятав ся,
Як контракт з жидом підписав.
І поки жнива ще настали,
Пан з панею в Італю мчав,
Дітей кудись порозміщали,
Замкнули двір, а жид обняв
Село в аренду.

Рік минав,
Вернула пані вже вдовою, —
Пан на чужині десь сконав.

Жила самотно, сумувала,
З людей ні з ким не розмовляла,
Лиш Мошко щиро припадав
Все коло неї і держав
Посесію. І ще пройшло
Літ кілька. Пані враз зібралась,
Не говорила, не прощалась
Ні з ким, і десь кудись помчалась,
І слід за нею замело.

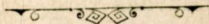
А Мошко закупив село.

1887.

КОНЕЦЬ.

З М І С Т.

	стор.
Гимн, замість пролога	1
Веснянки I—V	3
Христос і хрест	20
Журавлі I—II	22
Жидівські мелодії I—II	24
Молодому другови	34
Пісня і праця	36
Думи пролетарія I—III	38
Ідеалісти	43
Всюди нівечить ся правда	44
Беркут I—IV	46
Супокій	50
Ляхам	51
Сонети I—XII	53
В ночі	63
Каменярі	64
Не пора	69
Іділля	70
Панські жарти (оповіданє)	76

475604

u 36917

B 3.613

11.10